

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української мови та славістики

Кваліфікаційна робота
ВИВЧЕННЯ ТОПОНІМНОЇ НОМІНАЦІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ В 10 КЛАСІ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Спеціальність 014 Середня освіта
Освітня програма «Середня освіта
(Українська мова і література, англійська мова)»

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Грицай Тетяни Василівни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент
Вербовецька Оксана Степанівна

Тернопіль – 2025

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1	
Сучасна українська ономастика: здобутки та перспективи.....	8
1.1. Аспекти вивчення української ойконімії.....	8
1.2. Антропоніми та ойконіми: шляхи взаємовпливу	18
Розділ 2	
Лінгвістична характеристика назв населених пунктів Тернопільщини та Львівщини з церковно-християнськими особовими іменами в основах.....	26
2.1. Лексико-семантичний аналіз.....	26
2.2. Словотвірно-структурний аналіз	43
Розділ 3	
Методичний аспект вивчення топонімів у ЗЗСО.....	55
3.1. Особливості вивчення української мови у профільній школі	55
3.2. Місце топоніміки у шкільному курсі української мови.....	58
3.3. Система вправ з вивчення топоніміки.....	66
Висновки.....	75
Список використаної літератури	80

Вступ

«Тяглість матеріальної й духовної культури українців яскраво відбита і в словах, які називаємо «живими свідками минулого», «архівом землі», «феноменальними мовно-культурними маркерами», «лексичним оформленням держави», – в ойконімах» [35, с. 33].

Географічні назви, у тому числі й назви населених пунктів, – це в своїй основі живі свідки глибокого, часом доісторичного минулого народу, які в багатьох випадках несуть інформацію, не засвідчену жодними іншими джерелами: ні писемними пам'ятками, ні усними переказами чи фольклором, ні археологічними знахідками. Ці назви є єдиним незамінним джерелом, на основі дослідження якого можна робити певні теоретичні побудови, аргументувати ту чи іншу концепцію, гіпотезу чи й твердження, особливо в питаннях становлення прабатьківщини слов'ян, локалізації окремих слов'янських племен і племінних союзів, їх переміщення, контактів з іншими народами. Неоціненну інформацію дає цей матеріал і для глибокого вивчення історії заселення краю, колонізаційних чи переселенських рухів населення, розвитку народного господарства і народних промислів, ремесл тощо [72, с. 23].

Топоніміка (від грец. Τόπος – місце і грец. ὄνομα (ονομα) – ім'я, назва) – наука, що вивчає географічні назви, їх походження, семантику, розвиток, сучасний стан, написання і вимову. Топоніміка є інтегральною науковою дисципліною, яка розташована на стику трьох наук і використовує дані з трьох галузей знань: географії, історії та лінгвістики. Топонімія становить галузь ономастики, розділу мовознавства, що вивчає місцеві назви (топоніми), у широкому значення цього слова – сукупність географічних назв певної території.

Ойконіміка – галузь знань, предметом вивчення якої є назви населених пунктів (ойконіми). Актуальність вивчення цих найменувань окреслюється розв'язанням ще не вирішених завдань цих досліджень, які диктуються, з

одного боку, самим процесом ойконіміки в загальнослов'янському і міжнародному масштабі, а з другого – вимогами, що їх ставить сьогодення перед філологами, оскільки назви поселень часто виявляють давно забуту лексику, фонетичні, граматичні та словотвірні явища, що існували чи існують у лінгвістиці.

Назви населених пунктів серед назв географічних об'єктів завжди викликали найбільший інтерес, бо саме з ними споконвіків була пов'язана діяльність їхніх мешканців. Цей факт спричинився до того, що найчастіше в історичних пам'ятках фіксуються власне назви поселень. «Ойконімія посідає чільне місце в системі людських цінностей: вона належить до надбань народної думки і є тим універсальним історико-соціальним фактом, який дає право трактувати її як своєрідний феномен культури. Сучасний український полікультурний простір неможливо аналізувати чи інтерпретувати, оминувши цю важливу ланку традиційної культури» [37, с. 32].

Однак наукове значення назв населених пунктів – не єдиний фактор, який актуалізує постановку питання про необхідність дослідження української ойконімії. У значній мірі посилення уваги до таких досліджень, причому не лише в українському, а й у загальнослов'янському масштабі, вимагає також необхідності удосконалення теоретичної основи цих досліджень, створення для них належної загальнотеоретичної бази, хоча спроб класифікувати слов'янську ойконімію (і ширше топонімію) є чимало, зокрема у працях К. Галаса, Ю. Карпенка, С. Грабовця, Я. Рудницького, З. Штібера, М. Кордуби, М. Худаша, Д. Бучка, С. Вербича, О. Стрижака, В. Лучика та ін.

На сьогодні в українській ономастиці є монографічні дослідження ойконімії та кандидатські дисертації, присвячених ареальному діяхронічному вивченню ойконімів України. Таким чином охоплено вивченням ойконімію Буковини, Одещини (Ю. Карпенко), Волині (В.Шульгач), Закарпаття (К. Галас, П. Чучка), Черкащини (І. Гонца), архаїчного зрізу України (З. Купчинська) та ін. Найповніше вивчена сучасна та історична ойконімія

Західної України – у працях Я. Рудницького (географічні назви Бойківщини), С. Грабця (географічні назви Гуцульщини), З. Штібера (топонімія Лемківщини), Я. Залеського (місцеві назви Тернопільщини), Є. Черняхівської (топонімія Львівщини), Д. Бучка (ойконімія Покуття, Тернопільщини), М. Габорака (ойконімія Прикарпаття), М. Худаша (одноосібно та у співавторстві з М. Демчук – українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів), В. Котович (ойконімія Опілля, всієї України), М. Торчинського (Хмельниччини), І. Волянюк (ойконімія Північної Тернопільщини), Л. Дикої (Східне Поділля), В. Яція (ойконімія Івано-Франківської обл.) та інших дослідників. Названі праці однак закривають лише частину прогалин, які існують в українській ономастиці взагалі та вивченні української ойконімії зокрема. Українська ойконімія досліджується непланомірно і нерівномірно, певним чином фрагментарно і принагідно.

Тернопільщина – одна з найдавніше і найщільніше заселених регіонів України. Тут репрезентується архаїчна і різноманітна в словотвірному і етимологічному відношенні ойконімія. Під поняттям Тернопільщина ми розуміємо територію сучасної Тернопільської області, хоча до 1941 р. вона обіймала дещо іншу територію: сюди не входили райони Кременецький, Ланівецький і Шумський, але, натомість, до неї належали Бродівський, Золочівський, Перемишлянський і Радехівський повіти, які після війни відійшли до Львівської області [4, с. 35].

Найпершою працею, де описано назви поселень Львівщини, є книга Я. Рудницького «Географічні назви Бойківщини» (Львів, 1939 р.); найдавніший опис назв поселень Тернопілля (1939 р.) втілив польський мовознавець Ян Залеський, уродженець м. Монастирська Тернопільської області, у праці «Місцеві назви Тернопільщини» (Вроцлав, 1987 р.).

У лексикографічному плані сучасна ойконімія Тернопільщини представлена словником Д. Бучка та В. Котович «Походження назв населених пунктів Тернопільщини» (Дрогобич, 2017 р.), Львівщини – точніше, окремих її

районів – у працях В. Котович «Походження назв населених пунктів Опілля» (Дрогобич, 2000), «Походження назв населених пунктів Дрогобиччини» (Дрогобич, 2009). В діяхронічному плані швидше з'являлись поселення, а лише потім – їх іменування. Традиційно давались вони за найменуванням особи-першопоселенця або власника тих чи інших територій, тому антропоніми є частотною групою, що представлена в назвах населених пунктів.

Формування ономастичних знань є важливою складовою в контексті виховання мовної особистості, її мовної здатності, мовотворчості, досконалого володіння мовними навичками й уміннями, сформованості у неї потреб пізнавати мовні явища. Методичні праці українських лінгводидактів (Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Караман, С. Карамана, М. Пентилюк, О. Семенов, Г. Шелехової) сприяють виробленню чітких закономірностей при вивченні цієї тематики у сучасній українській школі.

Власне поселення Тернопільщини та Львівщини, в основах назв яких є церковно-християнські утворення, досі не були об'єктом спеціального дослідження. Окремої уваги заслуговує методичний аспект цих іменувань, а саме: вивчення їх у закладах освіти як особливої власнеіменної номінації. У цьому вбачаємо **актуальність** нашого дослідження.

Об'єктом вивчення стали назви населених пунктів Тернопільщини та окремих районів Львівщини, в основах яких виявлено церковно-християнські імена, та особливості їх вивчення у ЗЗСО, а **предметом** – дослідження етимологічних особливостей відіменних дериватів, а також структурні особливості ойконімів, їх словотвірні форманти та методика їх вивчення у школі.

Мета роботи – здійснити лінгвістичний аналіз ойконімів, в основах яких виявлені християнські імена, і визначити місце роботи з топоніміки у системі занять з української мови у старших класах.

Для досягнення мети вважаємо за необхідне виконання таких **завдань**:

- 1) опрацювати ономастичну літературу, проаналізувати стан дослідження ойконімії України;
- 2) з'ясувати принципи називання населених пунктів Тернопілля та Львівщини;
- 3) виявити етимони, які лежать в основі назв населених пунктів;
- 4) провести детальний аналіз антропонімних одиниць, що стали лексичними базами ойконімів;
- 5) описати словотвірні особливості назв населених пунктів, в основах яких виявлено церковно-християнські особові імена;
- 6) проаналізувати програму з української мови для 10-11 класів профільної школи;
- 7) запропонувати методику вивчення власних назв з старших класів ЗЗСО.

Джерелом дослідження виступили назви населених пунктів Тернопільщини та Львівщини в межах Бродівського, Самбірського та Золочівського районів.

Методи дослідження. Специфіка досліджуваного об'єкта та перелік завдань зумовили використання різноманітних методів і прийомів аналізу: описовий метод використано як основний, а окрім нього – спостереження, систематизації, структурний аналіз, елементи кількісного аналізу та ін.

Новизна роботи полягає в тому, що в ній запропоновано спробу лінгвістичного аналізу церковно-християнських імен в ойконімії Тернопільщини та Львівщини; здійснено структуральний аналіз особових назв та їх лексико-семантичну характеристику на основі лексикографічних праць та розкрито методичний аспект опрацювання ойконімної лексики у старшій школі.

Апробація роботи. Робота апробована на Всеукраїнській науковій конференції учнівської та студентської молоді “Актуальні питання сучасної філології та журналістики” (Тернопіль, 30 жовтня 2025 року).

Практичне значення роботи. Матеріал може бути використаний на заняттях з української мови при вивченні іменників – власних назв, при вивченні орфографії, лексикології, словотвору, а також на факультативних заняттях з краєзнавства та ономастики.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

Розділ 1

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

1.1. Аспекти вивчення української ойконімії

Топонімічна система, що складається та вдосконалюється впродовж тривалого історичного періоду, постає як цілісний концепт, у якому зафіксовані культурні особливості, мовні традиції, часово-просторові координати, а також етапи та соціально-історичні умови розвитку певної спільноти. Крім того, номінація «завжди національно специфічна в тому сенсі, що закріплює в собі історично сформовану в свідомості народу – суб'єкта номінації картину світу» [34, с. 112]. Саме тому нині особливо важливо якнайкоректніше «прочитати» цю картину, максимально точно окреслити принципи, за якими відбувалася номінація об'єктів, пізнаних і освоєних людиною.

У дослідженнях, присвячених витокам та семантиці місцевих найменувань – у тій галузі знань, що має назву топоніміка, – протягом тривалого часу побутувала безліч тлумачень їхнього походження, які в науковій традиції прийнято називати народною етимологією [27, с. 134]. У сучасний період, коли ономастика сформувалася як розвинена галузь мовознавства з величезною кількістю об'єктів аналізу – наука, що досліджує оніми, їхню природу, специфіку, структурні моделі, типологію, закономірності функціонування, походження й історичний розвиток, – спектр наукових студій охоплює практично всі класи власних назв, стаючи дедалі різноманітнішим і багатовекторнішим.

Серед усієї сукупності найменувань географічних об'єктів особливий інтерес у людей здавна викликали назви населених пунктів, або ж ойконіми, адже саме з ними споконвіків було пов'язане життя й діяльність людини. У писемних джерелах найчастіше фіксувалися назви тих поселень, які

виконували функції адміністративних центрів племінних об'єднань, ставали об'єктами міжусобних конфліктів чи переходили з рук у руки – їх дарували, передавали в заставу, продавали тощо. Кількість згаданих у джерелах населених пунктів певного регіону традиційно слугувала індикатором рівня його заселеності.

Географічні назви загалом становлять вагоме джерело для реконструкції давньої історії, географії та мовного розвитку окремого народу. Найдавніший матеріал для дослідження української ойконімії містять писемні пам'ятки доби Київської Русі, насамперед літописні записи. Проте історичні документи дають змогу відтворити лише загальні параметри уживаності певних моделей ойконімів, адже далеко не всі назви фіксувалися саме в момент виникнення відповідних поселень.

Комплексне вивчення топонімії окресленого регіону передбачає аналіз системи його географічних назв, виокремлення типових моделей ойконімів на основі їх структурних, словотвірних та семантичних характеристик.

Наукові дослідження ойконімії України традиційно здійснюють у двох напрямках – регіональному та ареальному. Ареальні студії зосереджені переважно на аналізі конкретних словотвірних моделей назв поселень, що дає змогу простежити географічне поширення різних топономоснов, особливості словотвірної та фонетичної будови окремих груп ойконімів.

Зразками ареальних досліджень топонімії нашого краю є праці Д. Бучка «Українські топоніми на -івці, -инці» (Львів, 1972), О. Купчинського «Географічні назви на -ичі XIV-XX ст.» (Одеса, 1974), яка в 1981р. вийшла у світ під назвою «Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі)», З. Купчинської «Лексико-семантична і словотворча структура географічних назв на -ин, -ів (Територія України, X–XX ст.)» (Львів, 1993). До ареальних вивчень топонімії зараховуємо й дисертаційне дослідження М. Тишковець «Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України з

християнськими іменами в основах» (Івано-Франківськ, 2002), Л. Радьо «Ойконіми України на -*jъ (-*ja, -*je) у Х–ХХ ст.» (Івано-Франківськ, 2004), монографію І. Царалунги «Українські топоніми на -ани (-яни)» (Львів, 2006), докторську дисертацію В. Котович «Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти» (Луцьк, 2020) та З.Купчинської «Стратиграфія архаїчної ойконімії України» (Львів, 2016).

У сучасній ономастиці найбільш поширеними залишаються саме регіональні дослідження українського ойконімікону. Перевага таких студій полягає в тому, що дослідник має змогу охопити повний масив назв поселень, які коли-небудь функціонували на певній території. Це забезпечує можливість відтворити цілісну й послідовну картину формування та розвитку ойконімії системи конкретного регіону. Крім того, результати регіональних описів відкривають перспективу для порівняльно-зіставного аналізу ойконімічних систем різних історико-географічних областей, що дає змогу виявити спільні риси, відмінності та закономірності їх еволюції.

Регіональні дослідження ойконімії України розпочато з вивчення крайніх західних просторів України. Найпершою працею є книга Я. Рудницького «Географічні назви Бойківщини» (Львів, 1939). У післявоєнний період побачила світ аналогічна книга З. Штібера «Топонимастика Лемківщини» (Лодзь, 1948) та книга польського мовознавця С. Грабця «Географічні назви Гуцульщини» (Краків, 1950). Традицію вивчення ойконімії України за окремими регіонами продовжили вчені-мовознавці: К. Галас у кандидатській дисертації «Топонімія Закарпатської області. Назви населених пунктів» (Ужгород, 1960), Ю.Карпенко у докторській дисертації, яка була попереджена трьома об'ємними публікаціями: «Конспект лекцій. Топоніміка гірських районів Чернівецької області» (Чернівці, 1964), «Топонімія східних районів Чернівецької області (Конспект лекцій)» (Чернівці, 1965) та «Топонімія центральних районів Чернівецької області (Конспект лекцій)» (Чернівці, 1965), а також його

книжкою «Топонімія Буковини» (Київ, 1973); у 1976 р. побачила світ монографія В. Лободи «Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя» (Київ, 1976).

Новим етапом у регіональному вивченні ойконімії України стали праці, присвячені аналізу назв населених пунктів, Я.Пури «Походження назв населених пунктів Ровенщини» (Львів, 1990), Д. Бучка «Походження назв населених пунктів Покуття» (Львів, 1990), В. Котович «Походження назв населених пунктів Опілля» (Дрогобич, 2000), В.Шульгача «Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник» (Київ, 2001), М. Габорака «Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля). Історико-етимологічний словник» (Івано-Франківськ, 2007). Доповнюють цей перелік дисертаційні дослідження М. Торчинського «Ойконімія Південно-Західного Поділля» (1993), Н.Герети «Ойконімія північної Хмельниччини» (2004), О.В. Іваненка «Походження назв населених пунктів Сумської області» (2006), І. Гонци «Ойконімія Черкащини» (2006), А. Лисенко «Ойконімія Полтавської області» (2007), Ю. Абдули «Становлення ойконімії Слобожанщини (на матеріалі Харківщини)» (2008).

Наукове осмислення онімів, як і будь-яких інших фактів чи явищ, традиційно розпочиналося з їх упорядкування та класифікації. Перші систематизаційні спроби у сфері слов'янської ойконімії були здійснені чеським ученим Ф. Палацьким у 30-х роках ХІХ століття. Згодом з'явилася класифікаційна модель словенського мовознавця Ф. Міклошича, побудована на диференціації топонімів за їх лексико-семантичними характеристиками та походженням.

У середині ХХ ст. В. Ташицький запропонував поділ ойконімів на дві великі групи: а) назви, які від початку функціонували як власні назви місцевостей; б) назви, що первісно були антропонімами, а згодом перейшли у розряд географічних найменувань.

Подальший розвиток цієї концепції знаходимо у класифікації Л. Гумецької, яка виокремила чотири категорії: 1) назви місцевостей, не

пов'язані з антропонімами; 2) топоніми антропонімного походження; 3) найменування з непевною семантикою; 4) топоніми неясного або затемненого значення [22]. На подібних засадах К. Цілуйко створив класифікацію топонімії Покровського району Дніпропетровщини.

Усі зазначені праці об'єднує спільний принцип – лексико-семантична основа класифікації з урахуванням етимології назв. У 60-х роках ХХ ст. польський ономаст С. Роспонт запропонував інший підхід – структурно-граматичний. Він розмежував топоніми за морфологічною будовою, виокремивши три групи: 1) примарні (нечленовані, без спеціальних топонімічних формантів); 2) секундарні (деривативні – утворені префіксальними чи суфіксальними морфемами); 3) назви складної та складеної структури.

Досліджуючи ойконімію Карпат і Прикарпаття, М. Худаш запропонував етимологічну класифікацію слов'янських назв поселень, поділивши їх на три основні типи: 1) ойконіми, пов'язані з антропонімами; 2) назви, що походять від апелятивів; 3) змішані утворення, де поєднуються антропонімні та апелятивні основи. Окремо виділяється й четверта група – ойконіми з неясною або реконструктивно складною етимологією [73].

Однією з найґрунтовніших сучасних класифікацій є схема Д. Бучка, який наголошує на необхідності чіткого розмежування топонімічної деривації та топонімізації апелятивів, антропонімів, етнізмів, назв родів, посад, соціальних груп, а також випадків перенесення найменувань уже існуючих географічних об'єктів на нові поселення [4]. Науковець підкреслює, що визначальним для аналізу є встановлення дотопонімії семантики мотивувальних основ, а також класифікаційної природи самого топоніма.

Важливим етапом розвитку регіональних топонімічних досліджень в Україні стала «Програма для збирання матеріалів по топонімії Радянської України» К. Цілуйка, оприлюднена 1950 року в «Діалектологічному бюлетні». У подальші десятиліття значний внесок у вивчення ойконімії зробили

дисертаційні дослідження К. Галаса «Топоніміка Закарпатської області (Назви населених пунктів)» (1960) та праця Є. Черняхівської «Топонімія Львівщини» (1966), де систематизовано відомі класифікаційні моделі слов'янських назв поселень і згруповано ойконіми регіону за типами лексичної й морфолого-словотвірної деривації.

У 1962 р. опубліковано роботу О. Стрижака «Про походження назв населених пунктів Полтавщини XIV-XVI ст.». На жаль, дослідження обмежено лише трьома століттями, але абсолютна більшість засвідчених у документах XIV-XVI ст. ойконімів функціонує на Полтавщині і тепер.

Значну роботу з дослідження топонімічної системи Чернівецької області здійснив Ю. Карпенко [27–29]. Його фундаментальна монографія «Топонімія Буковини» стала однією з перших ґрунтовних спроб комплексно показати стан топонімічної системи в її статичній й динамічній, поєднавши синхронний і діахронний методи з прийомами лінгвостатистики та лінгвогеографії.

У 1975 р. з'явилася праця «Топонімія північно-східної Одещини», укладена Ю. Карпенком, А. Бевзенком та ін. Автори визначили її як регіональний топонімічний опис, у якому подано характеристику назв як існуючих, так і зниклих поселень північно-східної частини Одеської області.

У монографії В. Лободи «Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя» [43] здійснено пояснення офіційних і неофіційних назв приблизно 900 населених пунктів зазначеного регіону, а також назв річок і інших географічних об'єктів, що впливали на формування ойконімів. Лінгвістичне датування у праці забезпечене шляхом зіставлення даних кількох хронологічних зрізів, що дозволяє простежити динаміку ойконімічної системи Дніпро-Бузького межиріччя упродовж XVIII–XX ст.

Робота Я. Пури «Походження назв населених пунктів Рівненщини» [56] стала завершенням комплексного аналізу всіх класів власних географічних назв Рівненської області. Дослідник поєднав синхронний і діахронний підходи, врахувавши також матеріал місцевої антропонімії та діалектної

лексики.

Одним із фундаторів систематичного вивчення назв населених пунктів карпатського і прикарпатського регіонів України по праву вважається М. Худаш. Протягом двадцяти років ним створено й опубліковано три монографії, що присвячені аналізу відантропонімних ойконімів названого регіону, включаючи Буковину, Західне Поділля, давню Лемківщину та Надсяння. Першою з них стала книга «Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення)», яка стала своєрідним прологом до двох наступних індивідуальних праць ученого. У цих виданнях продовжено дослідження українських відантропонімних ойконімів визначеної території, але на матеріалі різних типів твірних основ. Дослідник твердить про актуальність ойконімічних досліджень, їх важливість. На думку Д. Бучка, ця книжка стала своєрідним прологом до двох наступних індивідуальних книг М. Худаша [19, с. 372], які теж присвячені вивченню українських відантропонімних ойконімів визначеної території, але з відмінними твірними основами.

У книзі «Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення)» М. Худаш і М. Демчук подають власне бачення теоретичних питань сучасної ономастики та здійснюють аналіз ойконімів Карпат і Прикарпаття, що «походять від особових назв». Серед відантропонімних утворень дослідники виокремлюють такі групи: ойконіми, утворені від слов'янських імен-комполітів; ойконіми, утворені від слов'янських відкомполітних імен; ойконіми, утворені від слов'янських відапелятивних особових імен [73].

Автори не заперечують можливості творення антропонімів із заперечною часткою не-, що виникали шляхом приєднання цієї частки до самостійно вживаних особових власних імен (Ненад, Неслух, Нестан та ін.). Водночас вони наголошують, що у випадках, коли такі антропоніми становлять основу ойконімів із формантами -ичі, -инці, -івці та ін., їх доцільно

класифікувати як відкомпозитні деривати, зважаючи на структурні особливості та характер словотвірних зв'язків [72, с. 377].

У другій книзі М. Худаша «Українські карпатські та прикарпатські назви населених пунктів» (Київ, 1995) дослідник виокремлює дві основні групи ойконімів. До першої він відносить назви, які, на його думку, однозначно походять від відкомпозитних слов'янських особових імен, як-от *Живачів*, *Жидачів*. Другу групу становлять ойконіми, що, за М. Худашем, походять від сумнівно відкомпозитних слов'янських імен, тобто можуть мати кілька джерел творення: від слов'янських композитних імен, від слов'янських відапелятивних особових назв чи навіть від варіантів церковно-християнських антропонімів. На це звертає увагу і Д. Бучко, підкреслюючи багатоваріантність інтерпретаційних можливостей таких назв [16].

Третя книга М. Худаша «Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від апелятивних антропонімів)» (Львів, 2004) присвячена аналізу тих назв поселень означеної території, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні особові імена. У книзі автор нерідко розглядає і назви поселень з відкомпозитними слов'янськими особовими іменами.

Слід також нагадати про роботу по збиранню, систематизації, редагуванню та публікації ойконімних матеріалів, здійснену Ю. Виноградським, Ф. Жилком, М. Кордубою, О. Лазаревським, А. Петровим, А. Петрушевичем, В. Площанським, Г. Скрипським, Ф. Сярчинським, М. Теодоровичем, О. Цинкаловським, про регіональні дослідження топонімії України С. Грабця (Гуцульщина), Я. Рудницького (Бойківщина), З. Штібера (Лемківщина), Я. Залеського (Тернопільщина). Теоретичні питання топонімійних студій закладено у роботах Л. Гумецької, Ю. Карпенка, О. Карпенко, Д. Бучка, О. Купчинського, Л. Масенко, Є. Отіна, М. Худаша та ін.

Якісно новий рівень у дослідженні ойконімії демонструє монографія Д. Бучка «Походження назв населених пунктів Покуття» (1990). Автор здійснив комплексний аналіз усіх ойконімів досліджуваної території та запропонував класифікацію поселень, виокремивши чотири їхні групи:

1. давні, ідентифіковані й локалізовані поселення, що збереглися до наших днів: *Коломия, Снятин, Княже, Хотимир*;
2. існуючі фактично, але не зафіксовані в адміністративно-територіальних довідниках і не позначені на сучасних картах, як-от *хутір Жирахів* у складі с. Палагичі Тлумацького району;
3. поселення, що зникли, але їхні назви збереглися як ойконіми чи мікротопоніми – назви частин міст і сіл, полів, луків, урочищ: с. *Бережани* – тепер поля Великі й Малі Бережани біля с. Видинів Снятинського району; с. *Бранівка* – нині частина с. Побережжя Галицького району;
4. поселення минулих століть із невідомою точною локалізацією, не ототожнені з жодними сучасними ойконімами чи мікротопонімами.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст., тобто період незалежності України, характеризується поживавленням топономастичних студій. Саме в цей час найповніше опрацьовано ойконімію Карпат і Прикарпаття: з'явився ряд фундаментальних праць, присвячених відантропонімічним назвам цього регіону, включно з Буковиною, Західним Поділлям, давньою Лемківщиною та Надсянням. Низка монографій і десятки статей дають підстави говорити про поступове поліпшення як діяхронічного, так і синхронічного вивчення української ойконімії.

Огляд розвитку української ойконіміки засвідчує, що ці дослідження належать до першочергових завдань сучасної ономастики. Особливої актуальності вони набувають у контексті зростання міжнародного інтересу до проблем слов'янського етногенезу й глотогенезу, зокрема до Прикарпатського ареалу.

Разом із вагомими здобутками в галузі української ойконімії існує й значний масив нерозв'язаних питань. Складність регіонального опрацювання зумовлена відсутністю єдиного координаційного центру з чіткою програмою дослідження назв поселень усіх українських етнічних земель. Немає усталеної системи класифікації, єдності в термінах, що застосовуються для позначення типів топонімотворення, а також у підходах до структурного аналізу. Це ускладнює формування цілісної української словотвірної концепції в ономастиці та гальмує напрацювання окремих слов'янських і загальнослов'янських топонімічних атласів.

1.2. Антропоніми та ойконіми: шляхи взаємовпливу

Ойконім є згорнутим лінгвокультурним кодом, який містить важливу інформацію про людину та простір, у якому вона мешкає. Перший обсяг знань, що його можна отримати при правильному розшифруванні ойконімів, охоплює різноманіття антропонімів, які лежать в основі назв поселень. Власні імена, якими традиційно користувалися українці, їх унікальний фонетичний лад, багатство словотвірних моделей та тісний зв'язок із конкретними реаліями повсякденного життя свідчать про глибоке праслов'янське коріння української мови. Вони підкреслюють також безперервний вплив народних говірок на мовну систему та, в окремих випадках, наявність запозичених елементів.

Етимологічними джерелами ойконімів зазвичай слугують антропоніми, що безпосередньо переходять у назви поселень (назви-посесиви), або ж через посередництво патронімів, родових і родинних назв формуються відпатронімні утворення та деривати від родових і родинних назв. Такий процес відображає взаємозв'язок мовної системи з культурною та соціальною історією населення, показуючи, як власні імена стають основою для конструювання топонімічної мережі.

Якщо говорити про номінацію місць компактного проживання людей, тобто поселень, то першочергове значення має антропологічний принцип, який визначає взаємозв'язок між об'єктом (поселенням) та людиною. Згідно з цим принципом, поселення отримує свою назву через відображення в ній імені конкретної особи — засновника, власника або видатного представника спільноти, а також через позначення групи людей, що проживає на певній території.

Застосування антропологічного принципу передбачає як безпосередню участь окремої особи у формуванні відношення «об'єкт — людина», так і опосередковане включення колективу в відношення «об'єкт — група людей». В останньому випадку в назві поселення відображено назву певної групи, яка могла бути отримана за іменем її патрона, засновника роду чи родини, за характерними рисами місцевості, за назвою попереднього поселення або з інших соціально-культурних підстав. Спочатку так іменувалася сама громада, згодом ці назви переходили у топоніми тих поселень, де ця громада мешкала.

Для творення патронічних, родових, локально-етнічних та службових назв груп людей використовувалися суфікси -ич-, -івці-, -инці-, -ани-, -и/-і. Назви, створені цим способом, у науковій літературі визначають як відпатронічні, відродинні, відлокально-етнічні або відетнічні ойконіми.

Українська народна культура формувалася з глибокої дохристиянської давнини, і давні вірування сприяли легшому сприйняттю християнства, водночас зберігаючи власні культурні традиції. Дохристиянські вірування мали значний вплив на розвиток живої народної мови, що особливо помітно в ономастичному пласті лексики, включно з назвами поселень.

На Русі довгий час існували паралельно імена, які пов'язані із введенням християнства та дохристиянські імена. Хоча слов'янські імена поступово витіснялися християнськими, але дуалізм імен спостерігається навіть у ХУІІІ ст. Давні слов'янські імена вивчали Л. Гумецька, П. Чучка, М. Худаш, М. Демчук, М. Малець, Т. Мілевський, Я. Свобода, Т. Скуліна.

М. Худаш впровадив у науковий обіг термін *слов'янське автохтонне ім'я* – це «ім'я праслов'янського походження або утворене пізніше, вже в антропонімії того чи іншого конкретного слов'янського народу, на споконвічно слов'янському мовному ґрунті» [72, с. 13].

У нашому дослідженні ми керуватимемося загальноприйнятою в антропонімії класифікацією слов'янських автохтонних особових імен, яка включає три основні групи:

1. особові власні імена-компози́ти;
2. особові власні відкомпози́тні імена;
3. відапелятивні власні імена.

Після прийняття християнства ці власні імена втрачали первісну функцію іменування та набували функції прізви́ськ, які згодом закріплювалися як прізвища. У більшості випадків слов'янські імена-прізви́ська важко відрізнити від так званих «вуличних» прізви́ськ. Водночас чітких критеріїв для розмежування імен відкомпози́тного походження та відапелятивного поки що не існує.

Особливу увагу дослідників привертають імена-компози́ти. Їхнє виникнення та мотивація надання новонародженому пов'язані з язичницькими уявленнями та своєрідним «закодованим» побажанням щасливої долі дитині. Мовознавці вважають, що імена-компози́ти походять від цілих розгорнутих речень, які згодом трансформувалися у складне слово - онім. Проте навіть у скороченому вигляді слово зберігає закодовану інформацію.

Слов'янські автохтонні імена-компози́ти представляють собою однослівні утворення, що складаються з двох зрощених або поєднаних сполучним голосним кореневих основ. Ці основи, як правило, є повнозначними частинами мови та можуть вживатися як у препозиції, так і в постпозиції, хоча трапляються випадки, коли одна основа уживається виключно у препозиції або лише у постпозиції. У працях дослідників слов'янських країн існують деякі відмінності у трактуванні походження чи

семантики окремих структурних елементів. Зазвичай такі відмінності не є кардинальними та пов'язані з різними значеннями одного й того ж апелятива, який ліг в основу антропоніма.

Поруч із давніми слов'янськими іменами-компози́тами існували й новіші — відкомпози́тні особові власні імена. У процесі скорочення складних імен у слов'янській антропонімії активно застосовувалася суфіксація. До прийняття християнства автохтонні слов'янські імена вже мали багатовікові традиції побутування, що сформувало давні моделі творення імен, які згодом стали основою для адаптації канонічних християнських імен та створення різноманітних похідних форм.

М. Худаш пропонує детальний аналіз слов'янських компози́тних імен, ілюструючи різні способи скорочення (усічень) цих назв. Він виділяє дев'ять різних методів утворення відкомпози́тних форм, що дозволяє простежити закономірності трансформації стародавніх слов'янських імен у нові антропонімічні одиниці [72, с. 26–28]:

1. Утворення, що виникли шляхом усічення постпозитивного компонента імені-компози́та і збереження в ролі особового власного імені його препозитивного компонента (без сполучного компонента). Приклади: Божь (< Бож[едарь]), Ярь (< Яр[ославь], Яр[омирь]) [73].
2. Утворення, що виникли шляхом усічення препозитивного компонента імені-компози́та і збереження в ролі особового власного імені його постпозитивного компонента. Приклад: Вуй (< [Мило]вуй, [Мсти]вуй) [44, с. 26].
3. Утворення, що виникли шляхом усічення препозитивного компонента імені-компози́та і збереження його початкового приголосного в зрощенні з препозитивним компонентом у ролі нового особового власного імені. Приклад: Борись (< Борис[лавь]).
4. Утворення, які виникли шляхом усічення другого складу препозитивного компонента імені-компози́та і збереження в ролі

- особового власного імені його початкового складу в зрощенні з постпозитивним компонентом. Приклад: Браславь (< Бра[ти]славь).
5. Утворення, що виникли шляхом усічення постпозитивного та другого складу препозитивного компонента імен-компози́та із збереженням першого приголосного постпозитивного компонента та зрощенням цих неусічених елементів у новому особовому імені [72, с. 27].
 6. Утворення, що виникли шляхом усічення другого складу препозитивного компонента імені-компози́та і збереження його першого відкритого складу в поєднанні з усіченням постпозитивного компонента і збереженням його початкового звукосполучення -ст- та зрощенням цих неусічених елементів у новому особовому власному імені. Приклад: Бость (< Бо[ле]ст[рахъ]) [72, с. 27].
 7. Утворення, що виникли шляхом усічення постпозитивного та другого складу препозитивного компонента імені-компози́та із збереженням першого приголосного постпозитивного компонента -с-, яке перейшло в -ш-, та зрощенням цих неусічених елементів у новому імені. Приклад: Буть (< Бу[ди]с>ш[назь]) [72, с. 27].
 8. Усічення, що виникли шляхом утворення постпозитивного компонента та голосного після приголосного -д-, -т-, -ч- препозитивного компонента імені-компози́та із збереженням початкового приголосного постпозитивного компонента, -с-, та зрощенням цих неусічених елементів у новому імені з відповідними асимілятивними перетвореннями: -де- > -дз-, -де- > -у-, -тс- > -у-, -чс- > -у-. Приклад: Будзь (< Буд[и]с > дз [лавь]) [72, с. 28].
 9. Утворення, що виникли шляхом усічення постпозитивного та другого складу препозитивного компонента імені-компози́та і збереження в ролі нового особового власного імені лише його початкового відкритого складу, оформленого суфіксом -х-. Приклад: Бухь (< Бу[димирь]) [72, с. 28].

М. Худаш відзначає складність класифікації та її невідповідність усім типам відантропонімних назв [72 с. 28].

Слов'янські автохтонні імена відапелятивного походження, з огляду на їхній лексичний склад, структуру та діяхронні напашарування в українській історичній антропонімії, становлять складну класифікаційну категорію антропонімів [13]. До цієї категорії належать утворення, які з'явилися як власні імена на основі загальнорозмовної лексики. У більшості випадків такі імена повністю співзвучні з відповідними апелятивами, проте вони могли набувати й антропонімного оформлення за допомогою суфіксів.

Відапелятивні імена неоднорідні за семантикою твірних основ, оскільки вони походять із різноманітних семантичних і тематичних пластів загальнорозмовної лексики. Частина з них на ранніх етапах виконувала функцію прямої ідентифікації конкретних осіб, відображаючи їхні індивідуальні риси, інші ж мали метафоричний характер і вживалися на основі мотивів, які сучасному досліднику часто важко реконструювати (наприклад, за назвами побутових предметів, тварин, рослин тощо). Через це на сьогодні неможливо провести чітку межу між слов'янськими автохтонними іменами відапелятивного походження та прізвиськами.

Виступаючи твірними основами онімів, такі імена і прізвиська пройшли складний процес онімізації. Дослідники ділять їх на два основні розряди: «*nomina personalia*» – власне іменування осіб, та «*nomina impersonalia*» – найменування «неосіб», явищ чи предметів.

У той час як особові власні імена (церковні або слов'янські автохтонні композитні та відкомполітні) виконували ідентифікаційну функцію, відапелятивні імена та прізвиська, крім ідентифікації, могли виконувати ще й функцію характеристики. Одні з них були вуличними прізвиськами, що надавалися особам у певному віці за побутовими мотивами, інші – іменами-прізвиськами новонародженим у родинних ритуалах. Тому вони існували паралельно з церковно-християнськими іменами, доповнюючи їх у ролі

додаткових засобів ідентифікації [72, с. 152–185].

Церковно-християнські особові імена – це імена переважно старосьврейського, грецького, латинського та іншого походження, які поширилися в Україні після прийняття християнства і введення їх у святці та церковні календарі. Вони надавалися новонародженим під час обряду хрещення і були канонізованими церквою іменами святих, великомучеників і подвижників. Такі імена довго приживалися на слов'янській основі, залишалися часто незрозумілими за значенням і складними для вимови. Поширення конкретних церковно-християнських імен у побуті залежало від популярності відповідних святих у регіоні, а непопулярні або «немилозвучні» імена могли взагалі не вживатися. На вибір і поширення імен впливали також місцеві забобони та містика імен, що у повній мірі відображалося і на їх використанні в основах ойконімів.

Свою класифікацію відантропонімних утворень (топонімів) на основі аналізу ойконімів Карпат і Прикарпаття запропонував М. Худаш, автор трьох фундаментальних монографій, який детально дослідив цю категорію в регіоні. Він поділяє аналізовані ойконіми на такі чотири групи:

- «1. Ойконіми, що походять від особових власних назв (антропонімів).
2. Ойконіми, що походять від загальних назв (апелятивів).
3. Ойконіми змішаного типу, що походять від сполучень антропоніма з апелятивом, або навпаки.
4. Ойконіми неясного походження» [73, с. 67].

За походженням М. Худаш поділяє перші дві групи ойконімів на додаткові підгрупи:

1. Ойконіми, утворені від особових назв (імен, прізвищ, прізвицьк) слов'янського автохтонного походження.
2. Ойконіми, утворені від особових назв (імен, прізвищ, прізвицьк) іншомовного походження [72].

Ойконіми іншомовного походження дослідник групує відповідно до структури церковно-християнських імен, тобто виділяє відантропонімні ойконіми, що походять від церковно-християнських імен, та особові назви нецерковного походження.

Таким чином, відантропонімні імена, виявлені в основах українських ойконімів, відображають давні власнеіменні системи і належать до однієї з таких груп особових власних назв українців:

- імена-композиції;
- відкомпозиційні імена;
- слов'янські автохтонні відапелятивні імена;
- церковно-християнські імена.

Однією з актуальних проблем сучасної ойконімії залишається розробка загальноприйнятої класифікації топонімів та встановлення науково обґрунтованих етимологій топонімів України. Питання номінації географічних об'єктів як на апелятивному, так і на онімному рівні вже тривалий час визнається одним із найважливіших у сучасному мовознавстві загалом і в ономастиці зокрема.

Розділ 2

ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ ТА ЛЬВІВЩИНИ З ЦЕРКОВНО-ХРИСТИЯНСЬКИМИ ОСОБОВИМИ ІМЕНАМИ В ОСНОВАХ

Оскільки при утворенні більшості ойконімів ключовим фактором виступає людський чинник, більшість поселень отримували свої назви від імен людей, які в них проживали, або від імен їхніх власників, певна частина ойконімії генетично пов'язана з антропонімією, зокрема з її різновидом – християнськими іменами.

Назви поселень, що утворені опосередковано від християнських імен, спочатку функціонували як групові назви людей, а згодом закріпилися як найменування населених пунктів. До таких моделей ойконімів належать форми на -ичі (-овичі/-евичі, -иничі), -івці, -инці, -ани/-яни, -ата/-ята, а також плюральні назви, лексична основа яких відображає імена нащадків за іменем засновника роду.

Натомість ойконіми, утворені безпосередньо від християнських імен, позначають належність поселень їхнім фундаторам або власникам, імена яких закріплені в основах назв населених пунктів.

2.1. Лексико-семантичний аналіз

Становлення християнського іменника на території України, його словотвірна варіативність віддавна були об'єктом дослідження багатьох ономастів. Українська антропоніміка базується на працях визначних учених Л. Гумецької, Р. Керсти, В. Сімовича, М. Худаша, П. Чучки та ін. Органічним доповненням до вивчення поширення й адаптації християнських імен до слов'янської мовної системи є роботи цих дослідників. У працях аналізуються спроби класифікацій словотвірних варіантів християнських імен як в українській, так і в зарубіжній антропоніміці.

Як свідчать дослідження, близько 4900 ойконімів Правобережної України містять християнські імена, що становить 20,43 % від усіх назв населених пунктів цієї території [49, с. 11.].

Враховуючи різні класифікації і опираючись у першу чергу на класифікаційні схеми українських учених, у дослідженні дотримуємося такого групування імен, що увійшли в основи ойконімів Тернопільщини та Львівщини:

1) повні імена (ті, що зберегли свою первісну структуру та звучання і засвідчені у «Святцях», а також ті, що пристосувалися до фонетичної та словотвірної системи української мови і є результатом колишніх усічень, а сьогодні представлені у «Словнику власних імен людей» як повні офіційні імена);

2) похідні імена:

а) усічені імена;

б) усічено-суфіксальні імена (ті, які утворені за допомогою суфіксів від таких твірних основ, що не виступають як самостійні слова);

в) суфіксальні імена (ті, що утворені за допомогою суфіксів, які могли поєднуватися з повною, скороченою (самостійною) або уже ускладненою іншим суфіксом основою імені).

Уживані в сучасному українському антропоніміконі варіанти імен в більшій чи меншій мірі подають словники «Власні імена людей» за редакцією Л. Скрипник, Н. Дзятківської [63] та «Словник українських імен» І. Трійняка [66].

Найповніше в українській ономастиці досліджено словотвірно-структурні варіанти імен і в рамках таких досліджень аналізуються не тільки способи творення різних структурних варіантів, але і їх функціональні особливості (наприклад, здрібніло-пестливі утворення та ін.).

До проблем аналізу сучасних розмовно-побутових імен, їх класифікації звертались Л. Белей, Л. Кракалія, О. Касім, Т. Космакова, В. Познанська, Л. Кравченко, С. Павелко, Т. Буга, О. Нестерчук, І. Шоля та ін.

Найбільшим поширенням відзначаються словотвірно-структурні варіанти імен. Для їх аналізу дотримуємось класифікації, запропонованої Р. Керстою та П. Чучкою. Усі словотвірні варіанти імен поділяємо на такі групи:

- усічені імена – імена, утворені шляхом усічення частини основи офіційного імені;
- усічено-суфіксальні імена – імена, утворені шляхом усічення і суфіксації повного імені (суфікс додається до основи, усіченої на голосний);
- суфіксальні варіанти імен, серед яких виділяємо такі підгрупи:
 - а) повна основа імені + суфікс;
 - б) усічена самостійна основа (усічена основа завершується приголосним) + суфікс;
 - в) усічено-суфіксальне ім'я + суфікс [30, с. 70].

Усічення. Процес скорочення імені міг торкатися його початкової, середньої або кінцевої частини й реалізовувався через афезу, синкопу, апокопу або комбіноване усічення. Здебільшого під скорочення підпадала ненаголошена частина імені. П. Чучка, спираючись на здобутки українських ономастів, відносить такі варіанти до словотвірних процесів, проте зауважує, що в окремих випадках цей спосіб майже не відрізняється від фонетичних явищ, таких як редукція, гаплогія та інших [74, с. 108].

Велика кількість сучасних українських офіційних імен є уже усіченими варіантами, які ми, враховуючи їх офіційний статус, приймаємо за повні: Василь (кан. Василій).

Регресивний спосіб творення варіантів імен, порівняно з іншими, є, у тому числі і на Тернопільщині, непродуктивним.

Усічення чоловічих імен часто супроводжується пом'якшенням кінцевого приголосного. П. Чучка до усічених варіантів імен відносить також оформлення усіченої основи імені кінцівками -о, -'о та -а, -'а, які називає суфіксами-закінченнями [74, с. 99].

Афереза – це такий тип усічення, при якому відкидаються початкові ненаголошені склади імені, при цьому усічуватися може один, два або три склади твірного імені, що залежить, як правило, від того, на який склад падає наголос: напр., *Ваня* ([І]ван), *Аня* [Г]анна).

Апокопа – досить поширений тип усічення, який полягає у відкиданні одного чи кількох кінцевих складів імені:

Синкопа – це такий тип усічення, при якому усувається серединна частина імені: *Іра* (Ір[ин]а), *Надя* (Над[і]я), *Таня* (Т[ет]яна).

Іноді іменні варіанти виникають у результаті одночасного усічення різних частин слова: *Настя* ([А]наст[асія]).

Усічено-суфіксальний спосіб – це такий спосіб творення слів коли укорочується (усічується) твірне слово і донього додається певний суфікс. Такий спосіб творення рідко виступає в чистоту вигляді.

Якщо утворення деяких суфіксальних варіантів імен можна пояснити простим додаванням суфіксів до чистих усічень, які реально функціонують як розмовні варіанти імен (наприклад, *Гриц'ко*, *Костик*, *Федунь* від варіантів *Гриц'*, *Кост'*, *Фед'* + суфікси *-ц'о*, *-ик*, *-'о*, *-ка*, *-ун'*), то стосовно багатьох інших імен цього зробити аж ніяк не вдається. Суфікс дуже часто додається до такої частинки імені, яка сама як реальне ім'я окремо не вживається. При усіченні від повного імені здебільшого застається лише перший склад, відкритість чи закритість якого найбільшою мірою залежить від характеру додаваного до нього суфікса. До справжніх усічено-суфіксальних утворень відносимо тільки ті, в яких усічення і суфіксація відбулись справді одночасно. Суфікси, за допомогою яких утворюються усічено-суфіксальні варіанти імен, відомі ще з давньослов'янської дохристиянської антропонімії – це суфікси -

шъ, -ць (-ць), -хъ, -хно та ін. [74, с. 102].

Суфіксальний спосіб є досить продуктивний у творенні варіантів імен. Суть цього способу в тому, що до твірної основи додається суфікс. Проте основа може бути: а) повною; б) усіченою; в) суфіксальною.

Розглянемо ці групи етимонів детальніше. Належість до християнських імен подаємо за «Словником українських імен» І. Трійняка [66].

ЧОЛОВІЧІ ІМЕНА.

Основу іменників, реконструйованих із назв населених пунктів, становлять здебільшого імена з православного календаря, адаптовані до фонетичної та словотвірної системи української мови. Оскільки головами родових громад або власниками земельних ділянок найчастіше були чоловіки, базою для відповідних патронімів (а згодом і ойконімів) у більшості випадків ставали чоловічі християнські імена.

Розгалужена структурна варіантність імен та частота їхнього використання у церковних календарях призвела до того, що окремі імена зустрічаються в основах численних ойконімів. Наприклад, від імені Іван та його варіантів утворено 35 патронімів (той самий ойконім), від імені Микола – 13, а від імені Михайло – 12 [49, с. 12].

У дослідженні виявлені такі форми християнських чоловічих імен:

А) повні: *Августівка* – від імені *Август* [66, с. 16]; *Ангелівка* – імені *Ангел* [66, с. 32], *Антонів* – від імені *Антон* [66, с. 37], *Антонівці* – від патронімної назви *Антонівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Антон*’; *Богданівка* – від імені *Богдан* [66, с. 50]; *Висунівці* – *Висун* – перекручений антропонім *Ісун* – варіант імені *Йосун* [66, с. 161]; *Вікторівка* – від імені *Віктор* [66, с. 67]; *Глібів* – від імені *Гліб* [66, с. 90]; *Григорів* – від імені *Григор* [66, с. 93]; *Данилівці* – від патронімної назви *Данилівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Данила*’; *Денисів* – від імені *Денис* [66, с. 104]; *Дорофіївка* – від імені *Дорофій* [66, с. 112]; *Іване-Золоте, Іване-Пусте* – від імені *Іван*. Первісна назва зазнала фонетичних змін (Іванс – Івано

– Іване); **Іванівка** – від імені *Іван* [66, с. 143]; **Івання** (Крем.) – від імені *Іван*. Первісна назва зазнала фонетичних змін (Іване – Іваня); **Йосипівка** (Збор., Коз., Терн.) – від патронімної назви *Йосипівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Йосипа*’: *Йосип* [66, с. 161]; **Кинахівці** (Збар.) – від патронімної назви *Кинахівці* (*Конаховичі*) з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Кинаха* / *Конаха*’: **Кинах* / *Конах* – варіант імені *Конон* [66, с. 179]; **Костянтинівка** – від імені *Костянтин* [66, 182]; **Лазарівка** – від імені *Лазар* [66, с. 189]; **Лідихів** – від антропоніма *Лідих*; **Максимівка Максимовичі** (– від імені *Максим* [66, 206]; **Маркова** (Мон.) – від імені *Марко* [66, с. 216]; **Мартинівка** – від імені *Мартин* [66, с. 217]; **Матвіївці** – від патронімної назви *Матвіївці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Матвія*’. *Матвій* – українське християнське ім’я [66, с. 220]; **Миколаївка** – від імені *Миколай* [66, с. 229]; **Микулинці** – від патронімної назви *Микулинці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Микули*’: *Микула* – розмовний варіант імені *Микола* [66, с. 230]; **Мартишківці** – від патронімної назви *Мартишківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Мартишка*’: *Мартишко* – варіант імені *Мартин* [66, с. 218]; **Микити, Михайловичі, Михайлівка** – від імені *Михайло*; *Михайло* – українське християнське ім’я [66, с. 236]; **Нестерівці** (Збор.) – від патронімної назви *Нестерівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Нестера*’: *Нестер* – варіант імені *Нестор* [66, с. 249]; **Новий Олексинець** – від імені *Олекса* [66, с. 264]. Атрибутивний компонент вказує на час заснування поселення; **Олексинці** – від патронімної назви *Олексинці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Олекси*’: *Олекса* – українське християнське ім’я [66, с. 246]; **Остан’є** – від імені *Остан* [66, 275]; **Охримівці** – від патронімної назви *Охримівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Охрима*’: *Охрим* – фонетичний варіант імені *Охрім* (*Єфрем*) [66, с. 277]; **Павлів** – від імені *Павло* [66, 278]; **Панасівка** творено від імені *Панас* [66, с. 282]; **Пилатківці** – від антропоніма *Пилатко* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Пилатка*’: *Пилатко* – варіант імені *Пилат* [66, с. 296];

Романівка – від імені *Роман* [66, с. 315]; **Романове Село** – від апелятива *село*. Атрибутивний компонент – посесив на **ове** від імені *Роман* [66, с. 315]; **Савелівка** – від імені *Савел, Савелій* [66, с. 320]; **Семенів** – від імені *Семен* [66, с. 331]; **Сидорів** – від імені *Сидір* [66, 336]; **Старий Олексинець** – від імені *Олекса* [66, с. 264]; **Супранівка** – від патронімної назви *Супрунівці*: з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Супруна*’: *Супрун, *Супран* – варіанти імені *Софрон, Сопрон* [66, с. 345]; **Тарасівка** – від патронімної назви *Тарасівці* з первісним значенням ‘рід чи піддані *Тараса*’: *Тарас* [66, с. 355] – українське християнське ім’я; **Теофілівка** – від імені *Теофіл (Феофіл)* [66, с. 386]; **Тудорів** – від антропоніма *Тудор*: *Тудор* – румунський варіант імені *Теодор* [66, с. 357]; **Хартонівці** – від патронімної назви *Хаританівці (Хартонівці)* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Харитана (Хартона)*’: *Харитан (Хартон)* – zdeформоване ім’я *Харитон* [66, с. 398]; **Якимівці** – від патронімної назви *Якимівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Якима*’: *Яким* – українське християнське ім’я [66, с. 412]; **Якубівка** – від антропоніма *Якуб*: *Якуб* – польський відповідник українського імені *Яків* [66, с. 415]; усього 73 назви.

Б) усічені: **Бенева** – від антропоніма *Бень Бень* – варіант імені *Бенедикт* [66, с. 64]; **Бонівка** – від антропоніма *Бон* або *Бонь*: *Бонь (Бонь)* – варіант імені *Боніфатій* [66, с. 76]; **Гиновичі** – від патронімної назви *Гиновичі* з первісним значенням ‘рід чи піддані *Гиня*’: *Гиньо* – варіант імені *Євген* [66, с. 119]; **Гуштин** – можна пояснювати як варіант імені *Август*, розм. *Густин* [66, с. 16]; **Ємелівка** – від антропоніма *Ємеля*: *Ємеля* – варіант імені *Омелян* [66, с. 269]; **Курівці** – від патронімної назви *Курівці* ‘нащадки чи піддані *Кура*’: *Кур* – варіант імені *Курило / Кирило* [66, с. 174]; **Куряни** – від родинної назви *Куряни* з первісним значенням ‘родина *Куряна*’: *Курян* – можливий варіант імені *Купріян*; **Настасів** – від імені *Настас*: *Настас* – варіант імені *Анастасій* [66, с. 31]; **Осівці** – від патронімної назви *Осівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Ося*’: *Ось(о)* – можливий варіант імені *Осія*

[66, с. 275]; **Панівці**, **Паньковичі** – від патронімної назви *Панівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані Пана/Паня’: *Пан* – варіант імені *Пантелеймон* [66, с. 285]; *Пан*, *Пань* – можливі варіанти імен *Панкрат*, *Пантелеймон*, *Опанас*; **Целіїв** – від антропоніма *Целій*: *Целій* – можливо деформоване *Цилевич* < *Цильо* < *Василь*; **Юр’ямпіль** (Борщ.) – від імені *Юрій* [66, с. 408] і компонента *піль* (з гр. *polis* ‘місто, замок’); усього 21 назва.

В) усічено-суфіксальні: **Андрушівка** – від антропоніма *Андрух* або *Андруш*: *Андрух* і *Андруш* – варіанти імені *Андрій* [66, с. 33]; **Бартошівка** – від антропоніма *Бартош*: *Бартош* – варіант імені *Бартоломій* (*Варфоломій*) [66, с. 58]; **Башиківці** – від патронімної назви *Башиківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані Башка’: *Башко* – варіант імені *Бартоломій* [66, с. 58]; **Башуки** (Крем.) – від родинної назви *Башуки* з первісним значенням ‘родина *Башука*’. *Башук* – патронім (назва за батьком) від антропоніма *Баш* або *Баша*: *Баш* – варіант імені *Бартоломій*; **Ваньовичі**, **Ваньковичі** – від антропоніма *Іван*; **Гермаківка** (Борщ.) – від антропоніма *Гермак*: *Гермак* – варіант імені *Єрмолай* [66, с. 133]; **Грицівці** – від патронімної назви *Грицівці* з первісним значенням ‘рід чи піддані Гриця’: *Гриць* – варіант імені *Григорій* [66, с. 95]; **Дунів** – від антропоніма *Дунь*: *Дунь* – імовірно, варіант імені *Євдоким*, пор. *Дуня* – варіант імені *Євдокія* [66, с. 121]; **Івачів** (Збор.), **Івачів Горішній** та **Івачів Долішній** – від антропоніма *Івач*: *Івач* – варіант імені *Іван* [74, с. 238]; **Олеш** – назву від антропоніма *Олеш*: *Олеш* – варіант імені *Олександр* або *Олексій* [66, с. 261]; **Осташівці** (Збор.) – від патронімної назви *Осташівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані Осташа’: *Осташ* – варіант імені *Остан* [66, с. 276]; **Просівці** – від патронімної назви *Просівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані Прося’: *Прось(о)* – можливий варіант імен *Прокіп* [66, с. 305]; **Прошова** – від антропоніма *Прош*: *Прош* – варіант імені *Прохор* [66, с. 307]; усього 28 назв.

Г) суфіксальні: **Васильків** – від антропоніма *Василько*: *Василько* – варіант імені *Василь* [66, с. 60]; **Васильківці** – від патронімної назви *Васильківці*

з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Василька*’: *Василько* – варіант імені *Василь* [66, с. 60]; ***Васьківці*** – від патронімної назви *Васьківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Васька*’: *Васько* – варіант імені *Василь* [66, с. 60]; ***Влащинці*** – від патронімної назви *Влащинці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Влашка*’: *Влашко* – варіант імені *Влас* / *Улас* [66, с. 72]; ***Гиньківці*** – від патронімної назви *Гиньківці* з первісним значенням ‘рід чи піддані *Гинька*’: *Гинько* – варіант імені *Євген* [66, с. 119]; ***Гриньки*** – від родинної назви *Гриньки* з первісним значенням ‘родина *Гринька*’: *Гринько* – варіант імені *Григорій* [66, с. 94]; ***Гриньківці*** – від патронімної назви *Гриньківці* з первісним значенням ‘рід чи піддані *Гринька*’: *Гринько* – варіант імені *Григорій* [66, с. 94]; ***Давидківці*** – від патронімної назви *Давидківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Давидка*’: *Давидко* – варіант імені *Давид* [66, с. 98]; ***Дарахів*** – від антропоніма *Дарах*: *Дарах* – імовірно, варіант імені *Дарій* [66, с. 100]; ***Іванків*** – від антропоніма *Іванко*: *Іванко* – варіант імені *Іван* [66, с. 143]; ***Іванківці*** – від патронімної назви *Іванківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Іванка*’; ***Іванчани*** – від родинної назви *Іванчани* з первісним значенням ‘родина *Іванчана*’: *Іванчан* – патронім від *Іванча* – варіант імені *Іван* [66, с. 144]; ***Івашківці*** – від патронімної назви *Івашківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Івашка*’: *Івашко* – варіант імені *Іван* [66, с. 145]; ***Ілавче*** – від антропоніма *Ілавко*: *Ілавко* – можливий варіант імені *Іларій* чи *Ілля*; ***Ішків*** – від антропоніма *Ішко*: *Ішко* – можливий варіант імені *Ісай* або *Ісак* [66, с. 148]; ***Климківці*** – від патронімної назви *Климківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Климка*’: *Климко* – варіант імені *Клим* [66, с. 178]; ***Кордишів*** – від антропоніма *Кордиш* – імовірний дериват від особової назви *Корда*, мотивованої: 1) варіантом імені *Корда* < *Конкордій*; ***Космирин*** – від антропоніма *Космира*: *Космира* – можливий варіант імені *Кузьма* (канонічне *Косма*); ***Лавриківці*** – від патронімної назви *Лавриківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Лаврика*’. *Лаврик* – варіант імені *Лаврентій*, *Лаврін*, *Лавро* [66, с. 187];

Мартишківці (Лан.) – від патронімної назви *Мартишківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Мартишка*’: **Мартишко* – варіант імені *Мартин* [66, с. 218]; **Михалків** – від імені *Михалко*: *Михалко* – варіант імені *Михайло* [66, с. 237]; **Мишків** – від імені *Мишко*: *Мишко* – варіант імені *Михайло* [66, с. 238]; **Мишківці** – від патронімної назви *Мишківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Мишка*’: *Мишко* – варіант імені *Михайло* [66, с. 238]; **Мишковичі** – від патронімної назви *Мишковичі* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Мишка*’: *Мишко* – варіант імені *Михайло* [66, с. 238]; **Мізюринці** – від патронімної назви *Мізюринці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Мізюра*’: *Мізюра* – можливий варіант імені *Михайло*, пор. *Мисюра* [66, 239]; **Нові Петликівці** – від патронімної назви *Петликівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Петлика*’: *Петлик* – можливо, zdeформований варіант імені *Петрик* (< *Петро*); **Олишківці** – від патронімної назви *Олишківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Олишка*’: *Олишко* – можливий варіант імені *Олексій*, пор. *Олешко* [66, с. 265]; **Онишківці** – від патронімної назви *Онишківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Онишка*’: *Онишко* – варіант імені *Онисим* [66, с. 271]; **Пальчинці** – від патронімної назви *Пальчинці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Палька*’: *Палько* – варіант імені *Павло* [66, с. 279]; **Петриків** – від антропоніма *Петрик/Петрило*: *Петрик* і *Петрило* – варіанти імені *Петро* [66, с. 292–293]; **Пилипче** – від антропоніма *Пилипко*: *Пилипко* – варіант імені *Пилип* [66, 296]; **Пишківці** – від патронімної назви *Пишківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Пишка*’: *Пишко* – можливий варіант імені *Пилип* або *Пимін*; **Ромашівка** – від антропоніма *Ромаш*: *Ромаш* – варіант імені *Роман* [66, с. 315]; **Савчиці** – від патронімної назви *Савчичі* (див. фіксації у джерелах) з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Савки*’: *Савка* – варіант імені *Сава* [66, 319]; **Семаківці** – від патронімної назви *Семаківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Семака*’. *Семак* – можливий варіант імені *Семен* [66, с. 331]; **Семиківці** – від патронімної назви *Семиківці* з

первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Семика*’. *Семик* – варіант імені *Семен* [66, с. 331]; ***Сеньків*** – від антропоніма *Сенько*: *Сенько* – варіант імені *Семен* [66, с. 332]; ***Старі Петликівці*** – від патронімної назви *Петликівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Петлика*’: *Петлик* – можливо, zdeформований варіант імені *Петрик* < *Петро*; ***Торське*** – від антропоніма *Торко*: *Торко* – можливе вторинне утворення від *Дорко* [66, с. 357, с. 112] < *Теодор* [66, с. 357] або *Дорофій* [66, с. 112]; ***Улашківці*** – від патронімної назви *Улашківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Улашка*’; *Улашко* – варіант імені *Влас*, *Улас* [66, с. 72]; ***Федьківці*** – від патронімної назви *Федьківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Федька*’: *Федько* – варіант імені *Федір* [66, с. 374]; ***Шимківці*** – від патронімної назви *Шимківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Шимка*’: *Шимко* – варіант імені *Симон* [66, с. 338]; ***Юськівці*** – від патронімної назви *Юськівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Юська*’: *Юсько* – варіант імені *Йосип* [66, с. 161]; ***Яцківці*** – від патронімної назви *Яцківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Яука*’: *Яуко* – варіант імені *Яків* [66, с. 413]; усього 64 назви.

Серед досліджуваних основ виявлено такі, в основі яких лежать чужомовні, але християнські імена. Чоловічі оніми представлені такими структурними різновидами:

а) повні імена: ***Касперівці*** – від касперівці ‘нащадки чи піддані *Каспера*’: *Каспер* – польське католицьке ім’я;

б) усічені варіанти: ***Бернадівка*** – від антропоніма *Бернад* (варіант запозиченого імені *Бернард*) [66, с. 49]; ***Матеушівка*** – від антропоніма *Матеуш*: *Матеуш* – польський відповідник українського імені *Матвій*;

в) суфіксальні варіанти: ***Людвище*** – припускаємо, що це zdeформований варіант первісної назви поселення, мотивованої іменем *Людвіг*.

Чоловічі імена у формі родового відмінка зафіксовані в ойконімах Тернопільщини:

а) повні імена: **Констанція** – від імені *Констанцій* [66, с. 180]);

б) усічено-суфіксальні варіанти: **Андруга** – від антропоніма *Андруг* (*Андруг* – можливий варіант імені *Андрій* (пор. *Андруга* [66, с. 33]), **Панталиха** – від антропоніма *Панталих* (*Панталих* – можливий варіант імені *Пантелеймон* [66, с. 285])).

ЖІНОЧІ ІМЕНА

У дослідженні в основах ойконімів Тернопільщини та Львівщини виявлено такі структурні форми дериватів:

а) повні імена: **Варваринці** – від патронімної назви *Варваринці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Варвари*’; **Катеринівка** (Крем.) – від імені *Катерина* як український варіант давнішого Катер[ин]бург – ‘місто (фортеця) *Катерини*’; **Оленівка** – від імені *Олена*, з яким асоціювалось чуже ім'я [66, с. 115]; **Теклівка** – від імені *Текля* [66, с. 356];

б) усічені: **Магдалівка** – від антропоніма *Магдаль/ Магдаля: Магдаль / Магдаля* – імовірний варіант імені *Магдалина* [66, с. 204]; **Олесине** – від імені *Олеся: Олеся* – варіант імені *Олександра* або *самостійне ім'я* [66, с. 263].

Чужоземні жіночі імена в ойконімах Тернопільщини представлені одним суфіксальним варіантом: **Геленки** – від антропоніма *Геленка* (*Геленка* < *Гелена* – польський відповідник українського імені *Олена*).

Від чоловічого імені або жіночого утворені назви:

а) повного чоловічого або усіченого жіночого: **Калинівщина** – від імені *Калин* (< *Калиник* [30, с. 116]) або *Калина* (< *Акилина* [21, IV, с. 553]); **Мар'янівка** (Терн.) – від імені *Мар'ян* або *Мар'яна* [66, с. 220]; **Люлинці** – від патронімної назви *Люлинці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Люлі*’: *Люля* – варіант імені *Юлія* [66, с. 407];

б) повного чоловічого або жіночого: **Юстинівка** – від імені *Юстин / Юстина* [66, с. 410];

в) від усічено-суфіксального імені: **Оришківці** – від патронімної назви *Оришківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Оришка/Оришки*’ або від патронімної назви *Орішківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Орішка*’: *Оришко* (*Орисько*) – варіант імені *Орест* [66, с. 319]; *Оришка* – варіант імені *Орина* (*Ірина*);

г) суфіксального жіночого або усіченого чоловічого: **Палашівка** (Чорт.) – назва *Паушівка/Павшівка* утворена від антропоніма *Павш/Павша*: *Павш/Пауш* – можливий варіант імені *Павло*; *Павша*, **Павшик*, **Павшок* – варіанти імені *Павло* [66, с. 279]. Сучасна назва – штучне утворення, пристосоване до антропніма *Палашка*, варіанта імені *Пелагея* [66, с. 291].

У деяких словах аналізуємо первісний варіант назви: **Дворіччя** – первісна назва **Людвиківка** – від імені *Людвик*: *Людвик* – варіант імені *Людвіг* [66, с. 202]; **Калинівка** (Збор.) – первісна назва **Цецова** – від антропоніма **Цец*, пор. жіноче ім’я *Цецілія* [66, с. 405]; **Рідколісся** – первісну назву **Ізабеля** – від імені *Ізабеля* (суч. *Ізабелла*); **Сонячне** – первісну назву **Шкіндерівка** – від антропоніма *Шкіндер*: *Шкіндер* – імовірно, турецьке за походженням, zdeформоване *Шкендер* < *Скендер*, *Іскендер*, що відповідає імені *Олександр* [59, с. 1207]; **Хоптянка** – первісна назва **Юзефівка** – від антропоніма *Юзеф*: *Юзеф* – польський відповідник імені *Йосип* [66, с. 406]; **Шевченкове** – первісна назва **Яцівці** (див. фіксації у джерелах) – від патронімної назви *Яцівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Яця*’: *Яць* – варіант імені *Яків* [66, с. 413].

Ойконіми можуть мати подвійне походження, тобто бути мотивовані або іменами з християнського календаря, або давньослов’янськими антропонімами.

Праслов’янська спадщина в сучасних слов’янських антропоніміїних системах особливо виразна у давніх слов’янських особових іменах-компози́тах, таких як: Володимир, Ярослав, Мстислав, Доброгост, Боримир, Творимир. Композитна структура цих імен, а також їх загальнослов’янське

поширення підтверджують спільнослов'янське походження, навіть якщо семантика деяких імен ускладнена фонетико-морфологічними змінами (наприклад: Редимир < Ради[мирь], Рацлав < Рат[и]слав, Брацлав < Бра[т/ц][ис]лав).

Праслов'янська антропонімія спадщина проявляється не лише у повних чи здеформованих композитних іменах. Детальний порівняльний аналіз слов'янської антропонімії показує, що ця спадщина охоплює й імена відкомполітного походження, наявні у всіх слов'янських мовах, і коріння яких сягає праїндоевропейської епохи [22, с. 73].

Скорочення власних імен-композитів було зумовлене їхньою громіздкістю та довготою [22, с. 75]. Ця тенденція, що існувала ще у праїндоевропейський період, призвела до творення відкомполітних дериватів. Історично це проявилось у поступовому звуженні сфери вживання імен-композитів та розширенні сфери вживання імен відкомполітного походження. Якщо імена-композити у давньоруський період уже втрачали продуктивність, то відкомполітні похідні від них імена залишалися поширеними на українському мовному ґрунті навіть у кінці XV ст.

Проблема дослідження давньослов'янських імен-композитів і відкомполітних імен ускладнюється тим, що через їхню співзвучність із апелятивами (загальними назвами) більшість таких утворень дослідники механічно відносять до відапелятивних імен.

Проте належність іменування до відкомполітних антропонімічних утворень слід визначати за типологічними ознаками. Складність розмежування співзвучних відкомполітних та відапелятивних антропонімів полягає в тому, що справжні мотиви їхнього виникнення втрачено безповоротно.

Такі утворення кваліфікують як імена подвійної або потрійної мотивації. Для визначення мотивів давньослов'янської композитної чи відкомполітної назви дослідники користуються спеціалізованими словниками, які дозволяють

реконструювати лексичне та семантичне походження окремих компонентів імен М. Морошкина або ж М. Демчук [24].

У нашому дослідженні ми виявили такі назви подійної (чи потрійної) мотивації:

Великі Кусківці – від патронімної назви *Кусківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Куска*’: 1) *Куско* – давнє слов’янське ім’я; 2) можливо, іменем *Куско* – zdeформований варіант розмовного *Кузько* < *Кузьма* [66, с. 185];

Ланівці – від патронімної назви (назви за батьком) *Ланівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Ланя*’: *Лань(о)* 1) давнє слов’янське відапелятивне ім’я або прізвисько [23, с. 122]; 2) варіант якогось християнського імені з початковим *Ла-* (*Лаврін, Лазар*);

Ласківці – від патронімної назви *Ласківці* або ‘нащадки чи піддані *Ласка/ Ляска*’: *Ласко* 1) давнє слов’янське ім’я; 2) варіант чоловічого імені *Улас, Євласій, Олексій* [66, с. 127];

Латківці – від нащадки чи піддані *Латка*’: *Ладко (Латко)* – давнє слов’янське відкомполитне ім’я [26, с. 75], пор. *Ладомиръ* [23, с. 36], *Ладиславъ* ; 2) *Ладко* – варіант імені Володимир [66, с. 75];

Манаїв – від антропоніма *Манай*: *Манай* 1) можливе давнє слов’янське відкомполитне ім’я, пор. *Маниславъ*; 2) варіант імені *Мануїл* [66, 209];

Маневе – від антропоніма *Ман(ь)*: 1) *Ман* – давнє слов’янське відкомполитне ім’я *Манъ*, пор. *Маниславъ*; 2) *Манъ* – варіант імені *Мануїл* [66, с. 209];

Метенів – від антропоніма *Метень*: *Метень* 1) можливий варіант імені *Дмитро*; 2) можливе давнє слов’янське відкомполитне ім’я *Метъ*, пор. *Метимиръ, Метиславъ*;

Милівці – від патронімної назви *Милівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Мила* або *Миля*’: *Мил* – давнє слов’янське відкомполитне ім’я *Миль* , пор. *Милославъ* і под.; 2) *Миль(о)* – варіант імені *Омелян* [66,

с. 269];

Пеньківці – від патронімної назви *Пеньківці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Пенька*’; *Пенько* – давнє слов’янське ім’я або можливий варіант імені *Петро*;

Ренів – від антропоніма *Рен*: *Рен* 1) давнє слов’янське відкомполітне ім’я; 2) варіант запозиченого імені *Ренат* [66, с. 311].

До іменувань з подвійною мотивацією відносимо і назви, мотивами яких можуть бути як християнські особові імена, так і апелятиви:

Порохова – від антропоніма *Порох* (*Парх/Порх*): 1) можливий варіант імені *Пархом* (Парфеній) [66, с. 288]; 2) антропонім, мотивований апелятивом *парх* – заразне шкірне захворювання, *порх* – праслов’янське * порох.

Постолівка – від патронімної назви *Постолівці* ‘нащадки чи піддані *Постола*: *Постол* 1) ім’я *Апостол*; 2) діал. *постол* = *апостол*; 3) апелятивом *постіл* – постолі ‘м’яке селянське взуття з цілого шматка шкіри...’ [65, 7, с. 6];

Ярчівці – від патронімної назви *Ярчівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Ярка*’: *Ярко* 1) давнє слов’янське ім’я, відкомполітне, пор. *Яромиръ*, *Ярославъ*; 2) варіант імені *Ярема* [66, с. 418].

У ході дослідження ойконімів Тернопільщини та Львівщини, в основі яких лежать християнські чоловічі імена, встановлено, що переважну більшість (91%) становлять похідні від чоловічих особових імен. Це пояснюється культурологічним сприйняттям чоловіка як родоначальника та власника поселення (приклади: Антонівці, Глібів, Іване-Пусте, Максимівка).

Серед структурних варіантів чоловічих особових імен у основах відантропонімних ойконімів виділяються:

1. Повні імена – 31% усіх власних імен. Такі форми підкреслюють офіційну належність населеного пункту певній особі (приклади: Микулинці, Михайлівка, Семенів, Тудорів, Харитонівці, Якубівка).
2. Суфіксальні варіанти імен – 27%, де суфікс додається до повних, усічених або усічено-суфіксальних імен (приклади: Васильківці,

Климківці, Гриньківці, Лавриківці, Онишківці, Ромашівка, Улашківці).

3. Усічено-суфіксальні варіанти імен – 12% (приклади: Башуки, Івачів, Остапівці, Гуштин, Осівці).

4. Усічені варіанти імен – 9% (приклади: Башуки, Івачів, Остапівці, Гуштин, Осівці).

Такий розподіл свідчить про переважання традиційних форм імен у патронімній структурі назв поселень та відображає принципи номінації, пов'язані з роллю чоловіка як засновника чи власника території.

Від жіночих християнських імен утворено лише 5% ойконімів, серед яких приклади: Варваринці, Теклівка, Геленків (від Олена) та ін.

Отже, у назвах поселень, які мають християнські імена в основі, виявлено чоловічі та жіночі імена, що:

- переважно адаптовані до української мовної системи;
- належать до православного календаря;
- лише поодинокі – мотивовані іменами католицького календаря.

До найчастіше вживаних імен, що фіксуються в основах ойконімів, належать: Григорій, Іван, Микола, Михайло, Павло, Петро. Ці імена вирізняються високим коефіцієнтом словотвірної варіативності. Водночас у основах поодиноких назв засвідчені рідкісні імена: Абрам, Омелян та деякі інші.

2.2. Словотвірно-структурний аналіз

Цінність дослідження деривації ойконімів полягає в тому, що правильно визначений спосіб словотворення назви є ключем до встановлення її наукової етимології. Водночас, у слов'янській, зокрема українській ономастиці, питання деривації ойконімів залишаються недостатньо вивченими.

Багатство і різноманітність структури ойконімії України суттєво вирізняє її серед інших слов'янських мов. Свідченням цього є, зокрема, «Інверсійний словник ойконімів України» (Люблін, 2001) Д. Бучка та

аналогічний словник О. Крижанівської. Найбільше уваги проблемам словотвору ойконімів приділяють східнослов'янські, а особливо українські ономасти.

Способи деривації українських ойконімів ще у 1958 р. сформулювала Л. Гумецька у праці «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.» [23]:

1. Семантичний – переосмислення слова;
2. Морфологічний – виражений суфіксацією або префіксацією;
3. Морфолого-синтаксичний – через субстантивацію та словоскладання;
4. Лексико-синтаксичний – через лексикалізацію словосполучень.

На думку вченої, кожен із цих способів впливав на формування ойконімів у писемних документах XIV–XV ст., проте сучасний аналіз цих даних потребує уточнення.

Словотвірний аналіз ойконімів передбачає:

- встановлення твірних основ назв поселень при морфологічному способі деривації (застосування ойконімотворчих суфіксів або префіксів);
- визначення мотиваційних лексем при лексико-семантичному способі.

Ойконіми – особливий клас онімів, що суттєво відрізняється від інших топонімів, оскільки поселення є результатом людської діяльності. Назви таких об'єктів передають відношення поселення до окремої особи (однина) або до групи людей (множина).

За способом утворення ойконіми досліджуваної території поділяють на:

1. Первинні ойконіми – структурно оформлені на доойконімному рівні, лексико-семантичного способу деривації;
2. Вторинні ойконіми – структурно оформлені на ойконімному рівні.

Д. Бучко відносить моделі ойконімів з **-ичі, -инці, -івці, -ани, і/и**, а до морфологічного способу деривації – **-*]ь, (-*]е, - *]а), -ів (< -ав) —ин, -івка, -щин/а** [6, с. 92].

Ойконіми лексико-семантичного способу деривації

Назви поселень, що утворені від християнських імен, спочатку були груповими назвами людей, а лише згодом закріпилися як найменування населених пунктів. Це моделі ойконімів на -ичі (-овичі/-евичі, -иничі), -івці, -инці, -ани/-яни, -ата/-ята та множинні назви, лексичну Назви поселень, утворені від християнських імен, проходили два етапи формування:

1. Проміжний (груповий) етап – спочатку такі назви слугували груповими іменами людей, тобто позначали спільноту нащадків або мешканців певного роду. Згодом ці назви закріпилися як найменування поселень. До таких моделей належать ойконіми з суфіксами:

- -ичі (-овичі / -евичі, -иничі),
- -івці, -инці, -ани / -яни, -ата / -ята, а також плюральні назви, де лексична основа відображає ім'я засновника роду або предка.

2. Безпосереднє утворення від імен – у цьому випадку ойконіми виражають належність поселень конкретним фундаторам або власникам, імена яких відображені в основах назв населених пунктів, основу яких становлять найменування, що називають нащадків за іменем засновника роду. А ойконіми, які безпосередньо утворені від християнських імен, виражають належність поселень їх фундаторам або власникам, імена яких відображені в основах назв населених пунктів. Посесивність в українській ойконімії виражалася формантами *-jь (*-j-a, *-j-e), -ів (-ев-а, -ев-е, -ов-а, -ов-е, -ов-о), -ин (-ин-а, -ин-е, -ин-о), -івк-а та ін.

Серед первинних назв поселень до найдавніших у слов'янській топонімії беззастережно відносимо деривати з суфіксом -ичі (-овичі, -евичі, -иничі). Назви поселень на -ичі (-овичі/-евичі, -иничі) з християнськими іменами в основах фіксуються в історичних джерелах з XIV ст. Найперші фіксації відпатронімічних ойконімів, зокрема назв на -ичі, належать пам'яткам X ст. Досліджувані найменування поселень творилися від християнських імен не безпосередньо, а через означення групи людей за іменем їх родоначальника, а

згодом, можливо, власника або першого поселенця: батько-родоначальник Іван > рід іваничі> назва населеного пункту Іваничі; власник Михайло > нащадки або піддані михайлівці > ойконім Михайлівці.

Традицію номінації поселень за іменами людей продовжують назви на -івці, -инці. Інтенсивний розвиток таких ойконімів припадає на той період, коли християнські імена уже ввійшли в антропонімікон України.

Чоловічі християнські імена найчастіше виступають в основах назв населених пунктів на -івці, а жіночі імена й імена чоловіків на -а (-я) - в основах ойконімів на -инці, що зумовлено граматиною української мови. Як чоловічі, так і жіночі імена закріплювалися в основах досліджуваних ойконімів тільки в адаптованій до фонетичної і словотвірної системи української мови формі.

Християнські імена (основи найменувань поселень на -івці, -инці) стали прикладом усіх відомих видів деривації - усічення, усічення з одночасною суфіксацією, суфіксації. Базовими при творенні патронімів на -івці, -инці (однойменних ойконімів) найчастіше ставали усі структурні варіанти імен: Варваринці, Палашівці, Петрівці, Марківці, Микулинці.

Назви поселень на **-івці, -инці**, будучи в основному семантично тотожними до ойконімів на **-ичі**, відрізняються від них часом виникнення, ареалом локалізації, характером базових назв. Якщо в основах ойконімів на **-ичі** лежать головним чином патроніми, що походять від гіпокористиків та відапелятивних власних назв, то патронімні назви більшості ойконімів на **-івці, -инці** мотивовано церковно-християнськими іменами: *Юськівці* та ін. Ойконіми на **-івці, -инці** є утвореннями новішими, ніж назви поселень на **-ичі**.

Етимонами зазначених назв є патроніми, родинні, локально-етнічні та інші назви жителів. Патронімами є назви людей на -ичі, -івці, -инці за іменуванням їх патрона, напр.: Вишатичі < В(в)ишатичі – «нащадки чи піддані Вишати», Боришківці < Б(б)оришківці – «нащадки чи піддані Боришка». Родинними прийнято вважати назви, якими давно називали мешканців певних

поселень за іменуванням їх родоначальників, тобто якими їх усіх як членів однієї родини називали жителі інших поселень. Локальноетнічними є назви груп людей за характером місцевостей, на яких вони первісно оселилися, з якої території чи поселення вони переселилися. Так, від патронімів утворені давні українські ойконіми: *Тишкевичі; Багринівці, Боричівці, Варваринці, Юринці*. В основах відпатронімих ойконімів України найчастіше фіксуються давньослов'янські відкомполітивні та відапеліативні, рідше календарні церковнослов'янські імена.

До дуже давньої слов'янської топонімічної моделі належать ойконіми на -ани/-яни. За допомогою цього суфікса утворювалися окремі ойконіми, які первісно означали меншу чи більшу групу людей, назва яких була мотивована характером заселеної ними місцевості, або місцевості, з якої вони походили. Для таких назв польський ономаст В. Ташицький увів визначення – “локальні етніоніми». Локальні етніоніми є базовими для назв поселень: *Омеляни* та ін.

Ойконіми на -и/-і писемні джерела вперше фіксують у XIV ст. На той час вони вже виступають повністю сформованою топонімічною моделлю, а це свідчить, що початки виникнення таких назв сягають ще давньоукраїнського періоду. Абсолютну більшість ойконімів на -и/-і утворено від родових назв, що мотивовані слов'янськими іменами відапеліативного походження: *Гліби, Микити* та ін.

До давніх слов'янських ономастичних утворень належить топонімічна модель з суфіксом -ець, -иця, але ойконіми з цим формантом – відгідронімі деривати: *Воронець* – потік з темним (чорним) дном, що виділявся на фоні інших мілких потоків, у яких дно піщане, світле.

Поширенню назв населених пунктів на -ин (-ина, -ине, -ино), мотивованих християнськими іменами, посприяло творення назв вказаної моделі від жіночих імен, а також від чоловічих на -а. Найчастіше базовими назвами топонімів на -ин (-ина, -ине, -ино) виступали суфіксальні варіанти християнських імен: *Микуличин* < *Микулика* < *Микола, Олесине* і т.п.

Суфікси -ів (-ов), як і -ин, є ойконімотворчим формантом, який додавався виключно до антропонічних твірних основ і виражав належність іменованого об'єкта особі, названій в основі ойконіма: *Васильків, Петриків, Семенів, Денисів, Настасів, Олесине*. Кількісно-незначними прикладами відобразилося в основах найменувань поселень на -ева, -еве, -ова, -ове, -ово усічення імен та усічення з одночасною суфіксацією: *Бенева* < *Бень/Беньо* < *Бенедикт*; *Сасове* < *Сас* < *Сасоній*; *Прошова* < *Прош/Проша* < *Прохор*; *Вацеве* < *Ваць/Вацьо* < *Іван, Василь* або *Вацлав*; *Стецева* < *Стець/Стецьо* < *Степан* та ін.

Найчисельнішими в основах ойконімів на -ева, -еве, -ова, -ове, -ово є суфіксальні варіанти імен. Назви населених пунктів, утворені від таких імен, становлять третину від числа вказаних топонімів. Статистичні дані, а також хронологічна розверстка найменувань поселень із формантами -ев-а, -ев-е, -ов-а, -ов-е, -ов-о показали, що фіксації таких ойконімів починаються з XIII ст. Найбільше їх припадає на XX ст. Кількісну характеристику ойконімів на -ева, -еве, -ова, -ове, -ово доповнюємо припущеннями, пов'язаними з географічним розміщенням вказаних топонімів, за якими фіксації XIII-XIV ст. - це архаїчні утворення, що збереглися на давнозаселених землях (Закарпаття), а назви поселень, що засвідчені у джерелах XIX-XX ст. – відносно нові утворення, що локалізуються головним чином на території пізнішої колонізації.

Найбільшим відсотком повних імен характеризуються основи ойконімів на -івка. Це назви порівняно новішого походження, і високе число повних імен, якими ці ойконіми мотивовані, зумовлений, очевидно, тим, що на час інтенсивного розвитку топонімів на -івка (XVII–XVIII ст.) повні варіанти імен усвідомлювалися українцями як офіційні імена.

Опосередковано антропоніми відображені в основах відпатронічних назв поселень на -ичі; -ата/-ята: *Костив'ята*; -івці, -инці: *Марківці, Онишківці*, а також в основах ойконімів, утворених від родових назв: *Петраші, Микити* та ін.

Ойконіми морфологічного способу деривації

Цю групу ойконімів презентують ойконіми, твірними основами яких у переважній більшості є антропоніми. Такі ойконіми утворені за допомогою ойконімотворчих формантів, які виражають належність і дуже рідко демінутивність:

Серед вторинних ойконімів найдавнішими, без застережень, є утворення з суфіксом **-*jь**. Цей формант у праслов'янський період був засобом вираження присвійності, вказував на індивідуальну належність об'єкта особі, чиє ім'я лежало в основі ойконіма. На досліджуваній території топонімічну модель на **-*jь** з основами, мотивованими іменами-композидами, репрезентують назви *Лавче* – *ОН Ілля, Івання, Остап'є, Михальче* та ін. Втрата, з одного боку, суфікса **-*jь** на означення присвійності, а з другого – багатьох слов'янських автохтонних особових власних імен, нерідко спричинялася до втрати мотивованості виникнення ряду ойконімів. Такі поселення часто або перейменовувалися, або ж походження їхніх назв тлумачилося в дусі народної етимології. Це стосується як ойконімів *Опілля*, твірні основи яких мотивовано композитними іменами (*Дроговиж* було перейменовано на *Верхньодорожнє, Желибор* – тепер *Жалибори*), так і ойконімів, базовими назвами яких є антропоніми-гіпокористики, що, на жаль, часто не засвідчені у відомих ономастикох: *Bibel* (ОН **Бытибель* > **Бибель* + **-*jь**), *Witoń* (ОН **Витонъгъ* > *Витонъ* + **-*jь**), *Thumyrz* (ОН *Тугомиръ* > **Тумиръ* + **-*jь**), *Tustan* (**Тухостанъ* > ОН **Тустанъ* + **-*jь**).

Архаїчними є і утворення на **-*je, -*ja**. Але, розглядаючи твірні основи ойконімів на **-*jь** і на **-*je, -*ja**, переконуємося в тому, що утворення на **-*jь** дещо раніші від дериватів на **-*je, -*ja**, так як перші творили переважно ойконіми від композитних та відкомполітих імен, а останні – рідко від гіпокористиків і частіше від відапелативних та календарних імен і навіть від апелативів: *Велавко* > *Велавче*.

Серед найдавніших топонімічних формацій, утворених на загальнослов'янському мовному ґрунті, які дійшли до наших днів, особливе місце займає топонімічний тип з формантом **-ів** (**-ова**, **-ове**, **-ово**). На території налічуємо 16% ойконімів. Усі вони відантропонімі утворення. Якраз наявність суфікса, що вказує на приналежність поселення засновникові або власникові, дає змогу кваліфікувати ойконіми типу *Боків*, *Городів*, *Завалів* та ін. як відантропоніміні, а не дотримуватися так званої народної етимології на зразок *Боків* – «поселення збоку», *Городів* – «поселення на городі», *Завалів* – «поселення за валом» і т.д. Твірні основи ойконімів на **-ів**, **-ова**, **-ове**, **-ово** мотивовано різними антропонімами. Серед них чільне місце належить слов'янським автохтонним відкомполітичним власним назвам та утворенням від церковно-християнських імен.

Якщо вираження посесивності за допомогою суфіксів **-к-а**, **івк-а** є загальновідомим, то вираження цього ж словотвірного значення за допомогою суфікса **-к-а** є не завжди однозначним. Окремі назви з цим суфіксом можуть бути формами родового відмінка однойменного антропоніма для вираження належності відповідного поселення конкретній особі; ойконіми з суфіксом **-івк-а**, що могли утворитися як від антропонімів (*Комарівка* < ОН *Комар* + **-івка**), так і бути штучними дериватами нашого часу, мотивованими апелятивами (*Благодатівка*); Найчисленніший сьогодні тип ойконімів України – деривати з суфіксом **-івк-а** – вперше були засвідчені у документах XIV ст., а далі протягом століть їх кількість постійно зростала (дериватів на **-івка** 10% від усіх ойконімів досліджуваного регіону). Найдавніші ойконіми на **-івка** в абсолютній більшості випадків є відантропонімі. Основи таких назв вказують на ім'я (прізвище) власника двору, що давав початок відповідному поселенню, або на ім'я особи (засновника, рідше його близьких родичів), на честь якої поселення було названо: *Богданівка*, *Вікторівка*, *Гермаківка* та ін.. Коли суфікс **-івк-а** набув своєї максимальної продуктивності, він міг утворювати назви населених пунктів чи інших географічних об'єктів не лише

від антропонімів: -івк-а/-ївк-а: *Броніславівка, Варварівка, Давидівка, Кочубеївка* та ін. але і від апелятивів. Твірні основи таких ойконімів вказують на певні природні умови, особливості території, на якій засновані ці поселення. Але повної гарантії, що ойконім утворено від апелятива, а не від аналогічної особової назви нема (у відомих ономастикох засвідчено й особові назви *Берега, Граб, Малина*).

До вторинних відносимо також утворення, що виражають належність «маєток, спадщина чиясь», як із суфіксом **-івка**: *Вікторівка, Йосипівка, Мар'янівка, Михайлівка, Оленівка*, із суфіксами *-их-а* (найімовірніше виражають посесивне значення— вираження належності чогось особі жіночої статі): *Картиха, Юрчиха*; *-(ч)ин-а, -(щ)ин-а* (вказує на належність назви місця конкретній особі — означає населений пункт чи певну територію, заселену представникам або нащадками якогось роду: *Юрківщина, Калинівщина* (Калина 'маєток, спадщина Калини', *Панталиха* та ін.; та на належності поселення виражене також формою родового відмінка відповідного антропоніма: *Сидоренка* та ін.

Морфологічним способом деривації утворені також ойконіми, що не виражають належності. Це здрібнілі назви поселень, утворені за допомогою суфіксів *-к-а, -ець* від назв уже давно існуючих поселень, що 18 розташовані поруч або ж на віддалених теренах. До таких ойконімів належать: *Димерка* (< Димер), *Любарка* (< Любар) та ін.

Ойконіми морфолого-синтаксичного способу деривації

Цим способом утворено ойконіми, які виникли в результаті словоскладання: *Маркопіль, Юр'ямпіль*. Назви, другим компонентом яких є *-піль*, що походить з грецького *polis* — «місто, замок», уперше зафіксовано ще в княжий період: *Триполь >Трипілля і Шеполь*. В історичних писемних пам'ятках назви на *-піль* нерідко фіксуються ще з компонентом *-пілля*. За цією ж моделлю утворено й новіші назви на *-пілля*.

До групи назв, утворених морфолого-синтаксичним способом слід, очевидно, зарахувати й численні новітні за походженням ойконіми, першим компонентом яких є назви Велико-, Верхньо-, Нижньо-, Ново-, Старо- Сухо- і под.: *Старобогданівка*.

Ойконіми лексико-синтаксичного способу деривації

Ойконіми, утворені цим способом словотвору, становлять собою найчастіше складені атрибутивні назви. Означення в таких назвах вказує на час, розмір, місце розташування та ін. одного поселення стосовно іншого, напр.: *Велика Березовиця, Верхнє Водяне, Горішнє Залуччя, Нижній Іржавець, Нове Місто, Старий Скалат*. В українській ойконімії трапляються приклади постпозиційного розташування означення в назвах поселень: *Рава-Руська, Гута-Суходільська, Лука-Жабокрицька* та под. Серед ойконімів Тернопільщини та Львівщини таких іменувань, в основах яких були б церковно-християнські імена, не зафіксовано.

Після закінчення другої світової війни було здійснено загальне впорядкування топонімійної системи України. Ряд назв населених пунктів краю замінено новими. Перейменування, іноді цілком безпідставні, принесли багато шкоди українській мові, культурі та історії. Українським виявився народноетимологічний підхід до питання походження деяких ойконімів. Як наслідок цього, з'явилася ціла низка ойконімів, що не мала нічого спільного із своїм первісним найменуванням, відбулися суттєві зміни в структурі української ойконімійної системи, в кількісній репрезентації певних топонімних моделей. Вилучено значну кількість назв, що належать до архаїчних моделей на *-*їь (-*їє, -*їа), -ичі, -ів* та ін. У другій половині ХХ ст. у зв'язку з укрупненням населених пунктів значно зменшилась кількість ойконімів. Таким чином, з облікових даних було вилучено майже третину ойконімів досліджуваної території, серед яких і назви з церковно-християнськими іменами в основах.

Сучасний етап розвитку ойконіміїної системи – це закономірний процес повернення населеним пунктам їх первісних назв. Вважаємо, що колишні назви слід повернути багатьом опільським поселенням, у першу чергу тим, іменування яких сягає давньоукраїнської доби: *Мирищів, Настащин* та ін.

Зоною поширення архаїчних моделей ойконімів на -ичі, -ани/-яни, -ата/-ята, *-їь, *-ја, *-је, -ів, -ин, -щина/-івщина, -иха є територія найдавнішого слов'янського заселення просторів сучасної України, а це переважно північна і західна частини Правобережжя. Ойконіми на -івці, -инці зосереджені у західних і центральних областях (Тернопільська, Чернівецька, Хмельницька і Вінницька області); топоніми на -и/-і, а також новіші моделі – назви поселень на -івка, -ева, -еве, -ова, -ове, -ово, -ина, -ине, -ино зосереджені переважно у південних і менше у центральних областях Правобережної України.

Абсолютна більшість словотвірних моделей, характерних для ойконімії Тернопільщини та Львівщини попередніх віків, знайшла своє відображення у першофіксаціях ХХ століття. За семантикою твірних основ вони поділяються на відантропонімні, тобто утворені від власних імен людей, та відапелятивні, тобто утворені від загальних назв. За структурою ойконіми бувають прості, утворені на основі однієї лексичної одиниці, та складені, які поєднують дві або більше основ. Основи та форманти більшості назв є суто слов'янськими, чужомовні елементи трапляються рідко і у другій половині ХХ століття зазвичай замінювалися українськими відповідниками.

Діахронічний аналіз ойконімії Північної Тернопільщини дозволяє порівняти її становлення з іншими історико-географічними регіонами, такими як Покуття, Опілля, Буковина, Рівненщина. Спільні риси виявлені у системах ойконімів свідчать про те, що досліджувана територія, як і інші регіони, споконвічно була заселена східними слов'янами.

Подальше вивчення ойконімії усіх регіонів України дасть змогу створити цілісну картину розвитку топонімної системи країни і стане надійною основою для підготовки Ономастичного атласу України.

Локальне розташування відпатронічних та відродових назв із християнськими іменами в основах збігається з територією найдавніших центрів концентрації цих моделей, незалежно від лексичної бази. Для ойконімів на -ичі такими центрами є Північ і Захід Правобережжя України; для моделей на -івці, -инці – центральні області; для -ани/-яни та -ата/-ята – західні частини території; а для -и/-і – західні, північні та центральні області Правобережжя.

Таким чином, відантропонічні ойконіми Тернопільщини з християнськими іменами в основах утворюються двома способами деривації – семантичним та морфологічним. Переважають антропонічні ойконіми семантичного способу деривації, які складають 55% від усіх найменувань. Найчисельнішу групу серед них становлять моделі на -ів (>-ов), -івка, -ичі, -івці, -инці. Рідше зустрічаються форманти -и/-і, -*їь (-*їе), -их-а, -щин-а. Найпродуктивніші моделі – ойконіми на -івці, -инці (38% від усіх найменувань), що вказують на належність поселення певній особі.

Розділ 3

МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ТОПОНІМІВ У ЗЗСО

3.1. Особливості вивчення української мови у профільній школі

Навчання у профільній школі підпорядковане нормативним документам для старшої школи, які включають Конституцію України, Закони «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту», Державні стандарти (зокрема новий для профільної середньої освіти, що впроваджується), а також Типові освітні програми (оновлені для 10-12 класів), накази МОН, Концепцію НУШ. Типові освітні програми для 10-12 класів передбачають академічне спрямування (Наказ МОН № 765 від 26.05.2025), а також містять зміни до попередніх програм (Наказ МОН № 890 від 20.06.2025). Ці документи визначають структуру, зміст, обсяг навантаження та рівень підготовки учнів, а також забезпечують функціонування школи в умовах реформи профільної освіти для підготовки учнів до життя та майбутньої професії.

Серед науковців, які займалися вирішенням проблем профільної школи, є Н. Бібік, В. Кремень, О. Ляшенко, С. Максименко, М. Піддячий, О. Сухомлинська, П. Сікорський та інші.

Профільне навчання у старшій школі виступає важливим чинником оновлення системи середньої освіти та є однією з ключових освітніх трансформацій. Його мета – врахування індивідуальних інтересів і потреб учнів, які прагнуть поглиблено опановувати певні предмети, а також підтримка їх у виборі майбутньої професійної траєкторії. Такий підхід сприяє кращій соціалізації старшокласників, допомагає їм адаптуватися до самотійного життя в суспільстві та виховує відповідальність за ухвалені рішення.

У сучасних змінах старшої школи ключовим акцентом виступає впровадження профільного навчання та розвиток у старшокласників системи знань, умінь і навичок, що мають особистісне значення. Основним критерієм

якості такого навчання визнаються життєві компетенції учнів.

Навчальний процес у старшій школі має сприяти не лише засвоєнню знань та формуванню практичних умінь, а й розвитку комунікативної компетентності, здібностей до самореалізації, а також набуттю досвіду ефективного управління власним життям через мову та соціальну взаємодію. Мова виступає ключовим інструментом профілізації, адже вона відображає світогляд і слугує основою формування світосприйняття особистості. Особливість профільного навчання полягає у тісному поєднанні процесу вивчення мови з її практичним застосуванням у спілкуванні та різноманітній діяльності.

Сучасна школа, готуючи старшокласників до дорослого життя, повинна враховувати духовні, соціальні, культурні та економічні потреби суспільства, нації й держави, формувати у випускників життєву активність, відповідальність і ціннісний потенціал для успішного розв'язання складних життєвих завдань.

Основне завдання уроку української мови у профільній школі полягає у формуванні мовної особистості старшокласника. Це означає, що випускник повинен опанувати широкий спектр компетентностей: мовною, мовленнєвою, предметною, прагматичною, комунікативною, етнокультурологічною, соціокультурною. Профільний етап вивчення мови орієнтований на розвиток інтелектуально-творчого потенціалу учнів, уміння організовувати власну пізнавальну діяльність, а також на свідомий вибір подальшої освіти. Одним із ключових напрямів виступає узагальнення та систематизація мовних знань, здобутих у базовій школі, з урахуванням їх практичної та комунікативної цінності.

Дуже важливо, щоб учитель спрямовував увагу учнів на завдання, що виходять за межі суто навчальної діяльності й орієнтують їх на реальні життєві ситуації, оскільки такий матеріал засвоюється значно ефективніше. Підсилення результативності навчання можна досягти через систематичне

використання дидактичних ігор та ігрових методичних прийомів, що активізують інтелект, стимулюють творче мислення й мотивують учнів до самостійного пошуку та опрацювання інформації [Подлев].

10–11 класи є поглиблено-спеціалізованим етапом, під час якого основна увага зосереджується на підвищенні культури мовлення, збагаченні комунікативного досвіду, удосконаленні орфографічних і пунктуаційних навичок. На цьому рівні вчитель має забезпечити формування в учнів цілісного уявлення про текст, уміння працювати зі складними лінгвістичними явищами й інтегрувати знання про слово, здобуті в попередні роки. Завдання педагога полягає у тому, щоб допомогти старшокласникам не лише систематизувати вже відомий матеріал, а й побачити мову як інструмент самореалізації, професійного становлення та ефективної комунікації у сучасному суспільстві [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. проф. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – С. 349 – 364], с. 352]. У старшій школі недоцільно повторювати матеріал, уже засвоєний у середній ланці. Тому значно продуктивнішими є завдання такого типу: «на основі поданого тексту обґрунтувати написання»; «сформулювати запитання або завдання для повторення»; «проаналізувати ...» тощо. У таких умовах учень виступає не пасивним виконавцем, а співучасником навчального процесу, фактичним співавтором уроку, що засвідчує співтворчість учителя й учнів.

Особливо важливо навчити старшокласників раціонально користуватися лінгвістичними словниками, довідниками й електронними ресурсами, швидко знаходити потрібну інформацію й уміти застосовувати її у власній мовленнєвій практиці. Профільна школа орієнтується передусім на практичність здобутих знань, подолання розриву між навчальним матеріалом і реальним життям, посилення прикладного аспекту навчання. У цьому контексті особливого значення набуває формування в учнів умінь переносити засвоєні теоретичні знання у реальну комунікацію та практичну діяльність, що

відповідає сучасним потребам науки, техніки й суспільства.

Однією з ключових цілей профільного навчання є забезпечення диференціації та індивідуалізації освітнього процесу. Зміна структури, змістового наповнення й організації навчання дає змогу максимально врахувати освітні запити, інтелектуальні можливості та особисті схильності старшокласників. Завдяки цьому створюються сприятливі умови для здобуття освіти відповідно до професійних інтересів учнів та їхніх планів щодо подальшої освітньої траєкторії. Найважливішим критерієм успішності впровадження профільної освіти є сформованість у випускників здатності свідомо обирати майбутній фах та готовність продовжувати навчання в обраній сфері [54].

Отже, профільна філологічна освіта охоплює не лише поглиблене оволодіння базовими дисциплінами мовно-літературного циклу, але й систематичне засвоєння спеціальних і факультативних курсів, що розширюють філологічний світогляд старшокласників. На сьогодні у шкільній практиці схвалено до використання низку навчальних програм, які висвітлюють різноманітні напрями сучасної філології – від мовознавчих студій і культурологічних аспектів комунікації до поглибленого аналізу текстів різних стилів та жанрів. Такі курси сприяють формуванню цілісної лінгвокультурної компетентності й забезпечують підготовку учнів до подальшої гуманітарної освіти у вищій школі.

3.2. Місце топоніміки у шкільному курсі української мови

Вивчення власних географічних назв має значний освітній потенціал, оскільки поєднує науковий інтерес із практичною цінністю для навчально-виховного процесу. Залучення до роботи текстів топонімічного характеру сприяє активному поповненню словникового запасу школярів, позитивно впливає на формування орфографічних і мовленнєвих умінь, розвиваючи в них чуття мови та інтелектуальну уважність.

Ознайомлення учнів із походженням географічних назв та особливостями їх історичної еволюції допомагає розширити їхній світогляд, сприяє формуванню зацікавленого, дослідницького ставлення до мовних фактів і відповідає сучасним пріоритетам шкільної освіти. У процесі опанування топонімів старшокласники усвідомлюють важливість смислового наповнення кожної назви, адже топоніми відображають історичний розвиток народу, особливості природного середовища, культурні традиції та навіть світогляд певної епохи. Робота з такими мовними одиницями підсилює ефективність засвоєння навчальної програми з української мови, допомагає досягти вищих результатів, а вчителю – виховувати творчу, національно і культурно свідому особистість, яка цінує спадщину свого народу.

Хоч ономастика як окремий навчальний розділ не входить до шкільної програми, педагогічна практика свідчить, що учні вже в початкових класах стикаються з різними географічними назвами і поступово отримують перші уявлення про їхнє походження. Тому цілеспрямоване, продумане використання місцевих топонімів у шкільних матеріалах суттєво активізує пізнавальну діяльність учнів і стимулює мовленнєвий розвиток.

Ефективне опрацювання топонімів передбачає насамперед лінгвістичний аналіз власних назв: визначення їх кореневої основи, з'ясування твірного слова, встановлення типу словотвірної моделі тощо. Водночас не менш важливою є й географічна складова, адже назва – це спосіб відображення людиною навколишнього світу через конкретний об'єкт. Саме географія дозволяє виявити точне місце розташування названих об'єктів, адже найменування поселень, водотоків чи форм рельєфу становлять основу географічних карт.

Топонімічні дослідження перебувають на перетині багатьох наук: вони тісно пов'язані з соціологією, етнографією, археологією, логікою та іншими дисциплінами, що значно збагачують розуміння природи власних назв і поглиблюють зміст їхнього вивчення в школі.

З погляду лінгвістики, топоніми можуть бути охарактеризовані як один із прошарків словникового складу мови, створений лексичними, лексико-синтаксичними, морфологічними і словотвірними засобами певної мови, що через особливі умови функціонування отримав свої специфічні риси, які відбилися на структурі, звуковому оформленні і семантиці топонімів. Назви-топоніми у більшості випадків спочатку позначали суттєві ознаки об'єктів. Поступово перетворюючись у власні імена, вони втратили асоціативні зв'язки з цими ознаками і стали умовним знаком позначуваного об'єкта. Тому в топонімах часто зберігаються значення слів, що вийшли з ужитку в сучасній мові, або відображені ознаки, які колись уважалися суттєвими, а згодом втратили свою актуальність унаслідок змін у суспільному житті чи природному середовищі. Часто й сам об'єкт зазнає трансформацій, тоді як його назва продовжує функціонувати.

Географічні назви є динамічним елементом мовної системи: вони розвиваються разом із суспільством, функціонують у різних сферах людської діяльності, набувають нових характеристик або видозмінюються відповідно до історичних, культурних і географічних умов. Саме тому топонімію розглядають як джерело цінної інформації про історичний розвиток території, культурні контакти, особливості побуту, господарювання, етнічні та мовні впливи.

Дослідження топонімів дають можливість виявити смислові й формальні елементи назв у сучасних національних мовах, визначити структурний склад топонімів, описати гібридні найменування, а також виявити давні та сучасні словотвірні форманти. Тому під час роботи з топонімічним матеріалом школярі мають змогу ознайомитися з історичними нашаруваннями мови, простежити впливи різних культурних епох, установити зв'язок між мовною формою і реаліями минулого.

Таким чином, вивчення топонімів повинно реалізовуватися не лише в середній школі під час опрацювання матеріалу з лексики, морфології,

словотвору чи орфографії, а особливо — у старшій школі, коли учні обирають суспільно-гуманітарний або філологічний профіль. У профільних класах доцільно використовувати не лише окремі вправи на уроках, а й упроваджувати спецкурси топонімічного спрямування, що дозволить системно й глибоко опрацьовувати матеріал.

Вправи та завдання для вивчення топонімів мають бути спрямовані не лише на встановлення етимології, формальну характеристику чи орфографічні особливості власних географічних назв, а й насамперед на формування комунікативної компетентності, уміння інтерпретувати мовні одиниці в культурно-історичному контексті, робити самостійні висновки, застосовувати топонімічні знання в аналізі текстів різних типів і стилів. Саме така спрямованість відповідає сучасним вимогам до уроків української мови у старших класах і сприяє формуванню компетентної, свідомої, мовно й культурно освіченої особистості.

Вивчення топонімічного матеріалу у старшій профільній школі на уроках української мови є обов'язковим, оскільки такий матеріал є важливим для здобуття профільної філологічної та суспільно-гуманітарної освіти, а також для якісної вищої філологічної освіти та гуманітарного напрямку. Для ефективної реалізації профільного навчання і, зокрема, вивчення топонімів у старшій школі на уроках української мови насамперед варто запропонувати спецкурс з ономастики для класів філологічного і гуманітарного профілів; залучити учнів профільних гуманітарних класів до науково-дослідницької роботи; створити у школі топонімічний гурток та інше.

Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її значення та походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Поява топонімів зумовлена необхідністю розрізняти географічні об'єкти в процесі трудової діяльності людей для орієнтації щодо них [Швайко].

Вивчення географічних назв як області, так і країни підвищує в учнів науковий інтерес, формує мовну компетентність, допомагає вирішити питання навчання і виховання школярів засобами рідної мови. Використання текстів топонімічного змісту збагачує словниковий запас учнів, позитивно впливає на рівень правописних і мовленнєвих умінь і навичок. Основна роль у дослідженні топоніміки відводиться лінгвістиці, оскільки саме вона є ключем до розуміння й осмислення інформації, закладеної в назві.

Уведення в навчальний процес етимологічних відомостей про назви країн, міст, сіл, поселень, рік, гір посилює інтерес учнів до навчання, розширює їхній кругозір, збагачує мовлення, виробляє навички наукового аналізу, допомагає на основі добре знайомих місцевих назв краще запам'ятати складний мовний матеріал.

Вивчення топонімів у школі, на думку багатьох методистів, повинно базуватися на вирішенні цілого ряду лінгводидактичних завдань, реалізованих у єдиному семантичному просторі. Топоніми тісно пов'язані з культурою та історією країни і водночас мають специфічні риси морфемної будови, словозміни, словотвору й орфографії.

Ономастика як наука про власні назви відіграє важливу роль у формуванні мовної та етнокультурної компетентностей учнів. Проте як окремий розділ лінгвістики вона в школі не вивчається. Хоча в підручниках наявна велика кількість назв країн, міст, річок, озер, антропонімів, їх опрацювання здебільшого відбувається без глибшого аналізу й осмислення, що знижує потенціал їхнього навчально-виховного впливу.

Аналіз програми з української мови для 10-11 класів профільної школи показав, що вивчення топонімів можна застосовувати при опрацюванні більшості пропонованих тем, оскільки вони є такими ж мовними одиницями, які входять в склад української мови і відбивають усі фонетичні процеси, відповідають таким же принципам словотвору, орфографії, мають лексичні особливості, що й інші лінгвістичні одиниці. Проілюструємо окремі в 10 класі:

так, у розділі: «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з орфоепії, фонетики, лексикології, фразеології, будови слова, словотвору, морфології, стилістики», зокрема «Фонетика української літературної мови як учення про її звукову систему», на яку відводиться 8 годин, вивчення топонімів буде доцільне при повторенні змін голосних і приголосних у мовному потоці; асимілятивних, дисимілятивних процесах, подовженні, спрощенні у групах приголосних, а також вивченні основних історичних чергувань приголосних звуків при словозміні і словотворенні (чергування [o] та [e] з [i]; чергування [o] і [e] з нулем звука; чергування [o] з [e] після [ж], [ч], [ш], [дж], та [й]; чергування [г], [к], [х] із [ж], [ч], [ш] та [з], [ц], [с]); теми «Українська орфоепія як учення про систему загальноприйнятих правил української літературної вимови» (4 год.) у вивченні якої можна ставити акцент на топонімному матеріалі при вивченні особливостей вимови голосних, деяких приголосних звуків та їх сполучень, особливості вимови імен та по батькові (прикладами можуть бути топоніми відіменного походження); теми «Українська графіка. Українська орфографія як учення про систему загальноприйнятих правил написання слів» (8 год.), зокрема у вивченні складних випадків уживання м'якого знака, апострофа, вживанні великої літери; написанні складних слів разом, окремо, через дефіс, чоловічих і жіночих імен по батькові, прізвищ; правописі географічних назв, написанні слів іншомовного походження та опрацюванні нововведень в українському правописі; теми «Українська лексикографія» (4 год.), де можна проілюструвати словники топонімів, а особливо зацентувати на «Інверсійному словнику ойконімів України» Д. Бучка та «Словнику назв населених пунктів Тернопільщини» Д. Бучка та В. Котович. Так само можна активно використовувати приклади топонімів для ілюстрації теми «Морфеміка і словотвір української мови як учення про будову і творення слів» (8 год) і теми «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови» (30 год), зосібна при вивченні іменника та прикметника. Проте найгрунтовніше

опрацювання топонімів передбачене Програмою у вивченні теми «Лексикологія української мови» (10 год.), де, окрім інших тематичних узагальнень («Лексика української мови за походженням» (можна зупинитись на запозичених особових іменах з грецької, латинської, балтійських та інших мов, бо ці імена виявлені в основах топонімів) та «Лексика української мови за сферою її використання, стилістичною диференціацією» (можна зупинитись на загальноповживаних словах, лінгвокультуремах, діалектній лексиці, які виявлені в основах топонімів, їх етимології), окремо пропонується розгляд питання «Топоніміка й ономастика у складі української лексики».

При цьому формується:

- когнітивна (знаннява) складова навчання: *учень /учениця пояснює «загальні принципи класифікації словникового складу української мови; визначає роль і стилістичні можливості вивчених лексичних одиниць, комунікативно доцільно використовує їх у власному мовленні; розрізняє однозначні та багатозначні слова; розпізнає слова-омоніми в контекстуальному оточенні; знаходить і розпізнає тропи, багатозначні слова, синоніми, антоніми»;*
- праксеологічна (діяльнісна) складова: *учень /учениця «правильно добирає до слів синоніми й антоніми та доцільно використовує їх у мовленні, уміє складати синонімічний ряд; розпізнає в тексті вияви мовної надмірності та мовної недостатності; знаходить у тексті слова іншомовного походження, пояснює їх значення на основі словника іншомовних слів, визначає стилістичну роль власне українських слів, запозичених слів, старослов'янізмів у тексті /у мовленні; пояснює значення старослов'янізмів»;*
- аксіологічна (ціннісна) складова: *учень /учениця «висловлює своє ставлення до знайденої інформації; усвідомлює важливість пошуку інформації для розв'язання навчальних завдань і самостійної пізнавальної діяльності; демонструє повагу до себе й інших, висловлює своє ставлення до чужих думок» [69];*

– інтерактивна (поведінкова) складова: учень /учениця «демонструє інтерес до нових слів й активність у збагаченні власного словникового запасу; демонструє небайдужість, активність у розгляді питань теми, ...ініціює обговорення складних або суперечливих питань з теми; демонструє бажання долати труднощі в опануванні теми».

Отже, вивчення топоніміки у школі передбачено програмою для 10 класу профільної школи. Як ілюстративний матеріал назви населених пунктів є багатим краєзнавчим і потрібним матеріалом для вивчення багатьох тем різних розділів української мови. Він буде дуже корисним у формуванні мовнокомунікативної компетенції школярів і важливим етапом науково-пошукової діяльності, що пробуджує інтерес до вивчення рідної мови і опанування краєзнавчого матеріалу, а також має виховну та пізнавальну мету.

3.3. Система вправ з вивчення топоніміки

Вивчення топоніміки у школі найдоцільніше починати вивчення з назви населеного пункту учня, місця народження його батьків, дідусів і бабусь. Такі уроки розвивають спостережливість, допитливість школярів, зацікавлення своїм родоводом, історією рідного краю. Вивченню історичного коріння родини сприятимуть завдання зі створення незвичайних словників: «Топонімічний словник нашої сім'ї», «Легенда мого міста/села».

З метою удосконалення орфографічних умінь та навичок та засвоєння теоретичних положень з «Морфеміки» та «Словотвору» учням можна запропонувати завдання: 1) виконати морфемний чи словотвірний аналіз слів-топонімів; 2) утворити похідні прикметники від географічних назв (Збараж + -ськ – збаразький, Тернопіль + -ськ – миропільський, Скоморохи+ -ськ – скомороський) при цьому прослідкувати правопис складних географічних назв і їх відмінювання (зміни приголосних при словотворенні та правопис – великої літери й м'якого знака).

Частина географічних найменувань за своєю будовою є складними чи

складеними. Найчастіше складні вони утворюються з двох лексем (іменника і прикметника) або ж із двох іменників. Варто наголосити, що є ойконіми, до складу яких входить іменник і прикметник чи два іменники, пишуться через дефіс. Наприклад: Іване-Пусте, Гаї-Розтоцькі, Гаї-Гречинські, Гаї-Шевченківські, Гаї-за-Рудою, Більче-Золоте, Чернелів-Руський та ін. Ті географічні назви, які складаються з прикметника та іменника, пишуться окремо і обидва компоненти з великої літери: Великий Говилів, Малий Ходачків, Старі Петликівці, Чорний Ліс та ін.

Топоніміка має надзвичайно цінний матеріал для роботи з географічними назвами: особливості функціонування топонімів у чужому й власному мовному середовищі, їх уживання в усній та писемній формах мовлення, а також специфіку побутування іншомовних за походженням назв на території, повністю освоєній іншою мовою.

Вправи й завдання, що добираються для опрацювання топонімів, повинні бути спрямовані не лише на визначення їх етимології чи орфографічної форми, а й на реалізацію комунікативної спрямованості навчання, що є однією з основних вимог до уроку української мови у старших класах. Зміст таких завдань має формувати здатність учнів працювати з інформацією, критично мислити, порівнювати, робити висновки, застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях.

Учитель має акцентувати увагу на визначенні для старшокласників завдань, що виходять за межі традиційної навчальної діяльності, адже це орієнтує їх на реальні життєві дії. Такий підхід сприяє розвитку аналітичного мислення, формуванню вмінь аргументовано висловлювати власну думку, підвищує рівень комунікативної компетентності та стимулює інтерес до мовного матеріалу.

Ефективність у такому навчанні забезпечує дослідницький метод, який містить мотиваційний, пізнавальний, інтелектуально-логічний та інтелектуально-евристичний компоненти. «Дослідницький метод формує різні

аспекти творчої діяльності учня, що становить один з елементів його досвіду, сприяє творчому засвоєнню знань, тобто вчить використовувати здобуті знання для розв'язання проблемних завдань і здобувати нові в результаті такого розв'язання» [51, I, с. 9].

За аналогією до вивчення теми «Література рідного краю», учням можна запропонувати провести дослідження «Походження назви села/міста» (на прикладі назв населених пунктів району чи області). Дослідження може бути тривалим, груповим чи колективним і таким чином учні застосовуватимуть і поглиблюватимуть не лише знання з різних предметів, а й власні міркування. Презентація досліджень може призводити до дискусій, спільних обговорень зі всіма учнями класу. Напрацювання можуть подаватися як словникові статті, у яких пропонуватимуться різні версії походження тої чи іншої назви, базовані на історичних довідках, фольклорних легендах, словотвірних розборах.

У зв'язку із швидким розвитком технологій, методи навчання також зазнають значних змін. Освіта сьогодні ґрунтується на творчому поєднанні і традиційних, і нетрадиційних, інтерактивних форм та методів навчання, на запровадженні новітніх мультимедійних та комп'ютерних технологій [1].

Під час вивчення топоніміки можна застосовувати інтерактивні методи роботи, які зацікавлять учнів та зроблять навчання колоритнішим. Це можуть бути різноманітні ігри, квести, екскурсії та ін.

Щодо уроків-екскурсій, то це можуть бути як реальні екскурсії до певного місця, так і віртуальні. Наприклад, розглядаючи топонімікон Тернопільської області, можна відвести дітей в смт Микулинці, м. Теремовля, м. Збараж, м. Кременець, м.Бережани чи інші населені пункти, які мають давню історію і значущі історичні пам'ятки. Так можна переплести історичну інформацію, географічну та лінгвістичну. Під час такої навчальної екскурсії можна проводити різні бесіди та дискусії. Так, М. Мороз [...] пропонує для уроку-екскурсії такі етапи:

- 1) Учитель з учнями узгоджують дату для екскурсії. Планують

маршрут,

- 2) Повідомити тему, щоб учні підібрали матеріал: перекази, легенди, зібрані з доступних джерел або ж самостійно записані від старших, підготували малюнки та ін.

Якщо можливості провести екскурсію, то її можна зробити у віртуальному режимі. Це може слугувати темою для мініпроєкту, тобто вчитель (вчителі) спільно зі школярами створює цю віртуальну екскурсію. Учні з різними здібностями можуть зробити свій посильний вклад у таку підготовку: наприклад, хтось має хороші знання в ІТ-сфері, добре малює, цікавиться історією, переказами, володіє географійними знаннями тощо. Також можна створювати й інші мініпроєкти, запропоновані самими учнями. Віртуальні екскурсії можна створювати на різних сайтах, зокрема це можуть бути: <https://www.google.com.ua/intl/uk/earth/> , <https://schools.360cities.net/> , <https://storymap.knightlab.com/> та ін. [Мороз].

Для створення віртуальних екскурсій варто переглянути різні уроки, вебінари, наприклад, вебінар «Подорожуємо з учнями. Цифрові інструменти для віртуальних екскурсій StoryMap, Google Earth» (<https://www.youtube.com/watch?v=2r-HO4O7yeA>) [Мороз].

Під час створення та планування віртуальних екскурсій потрібно пройти декілька етапів: ідея, мета та завдання, зміст, маршрут та оформлення, технічний компонент розробки (навігація, інтерактивність тощо).

Так само можна створювати екскурсії для лекційних та практичних занять (наприклад, на платформі Google Earthна). На сьогодні наявні інтерактивні карти Тернопільщини, які можна було б пристосувати для віртуальної екскурсії, проте, у зв'язку із безпековими заходами, їх не використовують: Карта Тернополя та Тернопільської області онлайн; Інтерактивна карта – Терен, Мапа Тернопільської області; Карта Тернополя (Тернопільська область) – Галичина; Карта Тернопільської області онлайн та інші).

Для такої екскурсії треба підготувати інформаційну довідку про населений пункт. Так само можна підготувати інформацію з географії та історії краю чи населеного пункту, додати різні світлини (сайт Google Планета Земля), відео та завдання. Можна подати тільки лекційну інформацію, але розробити завдання на закріплення, серед яких: у формі тесту; на уважність (питання по розповіді учителя) більш творчі (зібрати легенди про походження топонімів), яке доцільно подати як домашню роботу.

Такі екскурсії є потужним інструментом для розширення освітніх можливостей та збагачення навчального процесу. Віртуальні екскурсії стимулюють зацікавленість учнів та мотивують їх до навчання завдяки інтерактивності та візуальному контенту. Вони також сприятимуть розвитку різноманітних здібностей дітей, враховуючи їхні інтереси та побажання, що є важливим фактором у вдосконаленні шкільного курсу. Крім того, віртуальні екскурсії можна адаптувати для різних місцевостей, що дає дітям змогу розширювати своє світобачення та здобувати нові знання.

Таким чином, уроки-екскурсії можуть стати джерелом захоплення учнів до вивчення тем про топоніми, що свідчить про важливість вивчення елементів топоніміки в шкільній освіті як одного зі складників формування повноцінної мовної культури та національної ідентичності української молоді.

Так само можна запропонувати квест [Приймак].

Його проходженню буде передувати слово вчителя про ономастику загалом і топоніміку зокрема, а також ознайомлення з картою України:

Рис. Карта України [Приймак].

Учитель повідомляє про топоніміку як науку:

Топоніміка як джерело вивчення рідного краю є справді дуже вагомим та цінним, адже будь-яка географічна назва має своє значення. І переважна більшість їх виникла стихійно, проте зовсім невипадково: беззмістовних топонімів немає.

Також, Історичний потенціал, який є в імені, знаходить своє відображення в тому, що воно багато в чому пов'язане з різноманітними сферами людської культури. Воно виникає в колективі, з потреб колективу і відображає риси, що мають значення для колектива, який знаходиться на певному ступені історичного розвитку. Епоха і рівень знань людства накладає свій відбиток на ім'я. Звертання до окремих ономастичних основ і моделей завжди історичне, тому доповнення в ономастичне дослідження історичним моментом вкрай необхідне.

Завдання для веб-квесту:

1. Знайти на мапі місто, для якого літописці використовували перифраз "Матір всіх городів руських"! (Київ).
2. Повідомлення учнів чи інтерактивний текст (легенда про заснування Києва): Пригадайте усіх персонажів цієї легенди усно! Також вкажіть головного героя на честь якого було і названо місто. Він був полянським князем, етимологія його імені пов'язана зі словом "киак" що означало: палиця, посох, молот (Кий)
3. Наступне місце нашого Веб-квеста буде місто, яке заснував у XIII ст. "Король Русі", та назвав його в честь свого старшого сина.

Пригадайте ім'я сина могутнього володаря на честь якого було назване місто! (Лев).

4. Місце, де у другій половині XIX ст. англійський підприємець Джон Юз заснував металургійний завод який виробляв 74 % заліза тодішньої держави (Юзівка).

5. Місто назва якого є тотожною до назви річки на порогах якої загинув найвойовничіший князь Святослав Хоробрий ! (Дніпро).
6. Вкажіть давньогрецьку назву цієї річки (Борисфен).
7. Яке найбільше та найглибше озеро України? (Світязь). Пригадайте легенду про нього.
8. Місто, яке вважається як одне з найдавніших міст України. Воно було колишнім столярним містом Сіверської землі . Його назву пов'язують з чорним лісом який тут зростав або з князем Чорним, який тут бився проти хазар. Дослідники припускаю , що назву цього міста виводять від слова "чернига" , "чорниця", "черника", що означало давню назву чорниці - поширених у Поліссі ягід (Чернігів).
9. Назву цих гір вперше навів Геродот у V ст до н . е , він писав про ліву притоку Дунаю - Karpis .Вважається що ця притока отримала свою назву від гір, в яких брала свій початок. . Античні автори використовували назву для цих гір "Сарматські гори". Але остаточне походження назви цих гір нез'ясоване , дослідники виносять їхню назву від фракійського племені "Карпи" що проживало тут у IV-III ст до н . е. Також топонім цих гір виводять від доіндоєвропейського слова "kar" – камінь. Назвіть гори та найвищу їх вершину (Карпати, Говерла).
10. Місто на честь одного відомого українського письменника, обласний центр (Івано-Франківськ).

Крім описаних, для учнів 10 класу профільної школи можна запропонувати вправи:

Вправа 1. Перепишіть, розкриваючи дужки; букви, де треба, замініть великими. Поясніть значення власних назв.

Розливався (д)ніпро, дочекавшись приходу весни, і в турбінах вода клекотіла, як (с)іч (з)апорізька (Д. Луценко). 2. З боків назустріч пароплаву (д)ніпровські береги пливуть (П. Дорошко). 3. До (д)ніпра бредуть, як (г)уллівери, з (о)болоні зведені доми (Д. Луценко). 4. Лебединою піснею літа

айстри в (к)иївських парках цвітуть (М. Нагнибіда). 5. Уже (в)олосожар піднявся, (в)із на небі вниз повертався, і дехто спати укладався (І.Котляревський). 6. Цвіли над шляхом (п)етрові батogi (І. Цюпа). 7. Моя (б)атьківщина – подолана ніч, на кремені виростий колос (М. Рильський). 8. Всяк (ш)отландець вільний пан своєї (б)атьківщини (Леся Українка) [.

Вправа 2. Запишіть правильно географічні назви: Білгород/дністровський, переяслав/хмельницький, верхньо/дніпровськ, асканія/нова, звени/городка, івано/франківськ, новгород/сіверський, корсунь/шевченківський, кам'янець/подільський, добро/пілля, червона/хвиля, великий/бурлук, нова/олександрівка.

Вправа 3. Від поданих іменників утворіть назви мешканців певного населеного пункту Харків, Полтава, Суми, Вінниця, Дніпро, Миргород, Ужгород, Київ, Одеса, Запоріжжя, Херсон, Глухів, Чернігів.

Вправа 4. Визначення джерела походження назви поселення. Випишіть по 5 населених пунктів Тернопільщини з різними джерелами походження (від особового імені, прізвища чи загальної назви). Наприклад: Михайлівка – від чоловічого християнського імені Михайло; Вербівці – від рослини верба (відапелятивний ойконім). Визначте словотвірні особливості. Наприклад: Гнатівці – простий, суфікс -івці.

Вправа 5. Наведіть приклади складених назв у ойконіміконі Тернопільщини, визначте тип. Наприклад: Великий Глибочок – складений, словосполучення.

Вправа 6. Визначте тип утворення для кожної назви (семантична чи морфологічна деривація). Наприклад: Ковалівка – морфологічний (від коваль); Нижнє → семантичний (від нижнє); Ланівці → морфологічний (від імені Лан).

Вправа 7. Вкажіть, які назви є відпатронічними (похідні від імен власників або засновників), оберіть такі назви і поясніть з назв населених пунктів вашого краю (області, району тощо) (підбір можна здійснити, наприклад, за формантом -івка). Наприклад: Антонівка, Магдалівка, Липівка

(не патронім).

Вправа 8. З'ясуйте, як змінювались назви поселень вашого краю з часом. Які мотиви їх перейменувань?

Вправа 9. Підберіть назви населених пунктів Вашого краю, у яких відбулися фонетичні зміни. Наприклад: Буськ – від Буж; Львів – від Лев.

Вправа 10. Вправа 3. Розв'язати кросворд «Цікава географія»:

1. Місто левів. 2. Річка, у назві якої поєднано прийменник і кількісний числівник. 3. Місто, яке «дарує енергію». 4. «Ніжне» місто. 5. Місто, в назві якого є присвійний прикметник, утворений від чоловічого імені. 6. «Найрівніше» місто України. 7. Місто, назване на честь відомого українського гетьмана. 8. Країна, назва якої перекладається як «крижана земля». 9. Яке місто «плаває» (назва риби)? 10. Яку країну ми носимо на голові? 11. В якому місті кисла вода? 12. Яка річка найстрашніша? 13. Яким озером милуються в театрі? 14. Яке місто можна «з'їсти»? 15. Назва річки, що є одночасно назвою селища міського типу в Тернопільській області, в її основі – біонім – різновид риби. 16. Назва країни, що позначає рід діяльності людини + єднальний сполучник + особовий займенник. 17. Назвіть кольорові моря. 18. Яку річку можна «переламати»? 19. Який острів «отруйний»?

Відповіді: 1 – Львів, 2 – Прип'ять, 3 – Енергодар, 4 – Ніжин, 5 – Миколаїв, 6 – Рівне, 7 – Хмельницький, 8 – Ісландія, 9 – Судак, 10 – Панама, 11 – Кисловодськ, 12 – Тигр, 13 – «Лебединим», 14 – Ізюм, 15 – Коропець, 16 – Швеція, 17 – Чорне, Червоне, Біле, Жовте, 18 – Прут, 19. – Зміїний.

Отже, вивчення назв населених пунктів – особливий краєзнавчий матеріал, який сприяє формуванню компетентнісного підходу до вивчення української мови. Загалом топоніміка як розділ мовознавства вивчається у 10 класі у розділі «Лексикологія», на яку відводиться 10 годин при вивченні теми «Лексика української мови за сферою її використання, стилістичною диференціацією», проте вживання топонімів як матеріалу вправ із різних розділів лінгвістики (фонетики, морфології, словоствору і морфеміки,

синтаксису, орфографії) сприятиме комплексному засвоєнню інформації з географії, історії, літератури тощо і викликатиме зацікавлення вивченням рідної мови для школярів.

Уведення у навчальний процес інформації про назви країн, міст, сіл, поселень, рік, гір тощо посилить інтерес учнів до навчання, розширить їхній кругозір, збагатить мовлення, виробить навички наукового аналізу, допоможе на основі знайомих місцевих назв краще запам'ятати складний матеріал.

ВИСНОВКИ

Топонім – це соціальне явище, яке не просто відображає властивості об'єкта, а подає їх крізь призму людського уявлення про цей об'єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної й духовної культури населення. Назви населених пунктів – це згорнутий лінгвокультурний код з інформацією про людину і про місце, де вона живе.

Використання антропологічного принципу, що визначає відношення поселення до людини номінації поселень, в процесі номінації ойконімів передбачає безпосередню участь окремої особи у вираженні відношення «об'єкт – людина» та опосередковану участь групи людей у вираженні відношення «об'єкт – група людей». Відношення «об'єкт – група людей» означають, що в назві поселення відбито назву групи людей, отриману ними за іменем їхнього патрона, засновника роду, родини, за особливими ознаками місцевості заселення, за назвою того населеного пункту, з якого вони переселилися, тощо. Спочатку так іменувалася громада, а згодом ці назви ставали назвами поселень, де ця громада мешкала.

Лексико-семантична характеристика антропонімного матеріалу, засвідченого в основах топонімів, доводить, що відантропонімні ойконіми Тернопільщини походять 1) від давньослов'янських композитних імен та відкомпозитних імен; 2) від слов'янських відапелятивних імен чи прізвищ (назв тварин, птахів, рослин, побуту, явищ природи, частин тіла людини); 3) християнських імен.

Основу іменника, реконструйованого з назв населених пунктів, становлять переважно імена православного календаря, адаптовані до фонетичної та словотвірної системи української мови. Оскільки головами родових общин чи власниками певних земельних ділянок найчастіше були чоловіки, то базою відповідних патронімів (згодом ойконімів) у більшості випадків ставали чоловічі християнські імена (91%): *Антонівці, Ваньківці,*

Глібів, Лукаші, Миколічі, Панасівка та ін. Структурний аналіз етимонів виявив, що повні чоловічі імена становлять 31% серед усіх досліджених: *Климівіщина, Микулинці, Михайлевичі, Михайлівка, Семенів, Якубівці* та ін.; суфіксальні варіанти імен, у яких формант додається до повних, усічених чи усічено-суфіксальних варіантів імен, становлять 27%: *Васильківці, Гриньківці, Климківці, Лукаші, Паньківці, Ромашівка* та ін. Менш популярними в основах ойконімів виявились усічено-суфіксальні та усічені варіанти чоловічих імен (відповідно 12% та 9% від усіх власних імен): *Івачів, Остапівці, Гуштин, Осівці* та ін.

Від жіночих християнських імен утворено усього 5% ойконімів: *Варваринці, Магдалівка, Олесине* та ін.

Частина ойконімів може бути пояснена як чоловічими, так і жіночими іменами (5%): *Мар'янівка* – від імені Мар'ян або Маряна, *Юстинівка* – від імені Юстин або Юстина та ін. Так само не вдається остаточно з'ясувати етимони іменувань, що можуть бути пояснені як давньослов'янськими відкомполітичними, так і християнськими іменами або апелітивами: *Постолівка* – від патронімно́ї назви *Постолівці* ‘нащадки чи піддані *Постола*: *Постол* а) ім'я *Апостол*; б) діал. *постол* = *апостол*; 3) апелітив *постіл* – постолі ‘взуття’; *Ярчівці* – від патронімно́ї назви *Ярчівці* з первісним значенням ‘нащадки чи піддані *Ярка*’: *Ярко* а) давнє слов'янське ім'я *Яромиръ, Ярославъ* [Мор., с. 213]; б) варіант імені *Ярема* та ін.

Усі ойконіми досліджуваної території, в основі яких виявлено церковно-християнські особові імена, утворені семантичним і морфологічним способами. Найчисельнішу групу серед відантронічних ойконімів становлять моделі на -ів (>-ов), -івка, -ичі, -івці, -инці: *Глібів, Павлів, Палашівка, Корниловичі* (нащадки чи піддані Корнила), *Паньківці, Савчинці*; рідше вживаними в основах досліджуваних назв населених пунктів є форманти -и/-і, -*їь (-*їе), -их-а, -щин-а: *Микити* – від родинної назви *Микити* (з первісним значенням ‘родина *Микити*’), *Лукаші, Остап'є* (від імені Остап), *Панталіха,*

Климівщина (з первісним значенням ‘маєток, спадщина *Клима*’). Найпродуктивніші моделі ойконімів з християнськими іменами в основах на -івці, -инці (38% від усіх найменувань), що вказують на належність населеного пункту особі або іменують «нащадків або підданих» найменованої особи, тобто є відпатронічними, виконують відродинну функцію (нащадки піддані патрону, батьку): *Варваринці, Лучківці, Паньківці* та ін.

За кількістю переважають антропонімні ойконіми семантичного способу деривації – 55%.

Отже, аналіз принципів номінації населених пунктів, а також аналіз словотвірних форм найменувань, що їм відповідають, свідчить, що ойконімія досліджуваної території налічує різноманітну кількість моделей називання населених пунктів, що відбилися на історичному, політичному, економічному житті краю, і відносно стало збереженою системою назв населених пунктів. Утворення цих назв відбувалося за типовими давньоукраїнськими моделями топонімічного словотвору, тому назви населених пунктів виступають цінним джерелом для пізнання історії народу, особливостей заселення територій, міграційних процесів тощо.

Елементи топоніміки вивчають на уроках української мови під час опрацювання відповідних тем у різних класах (напр., «Іменники – загальні та власні назви», «Написання великої і малої літери у власних назвах», «Розділові знаки при прямій мові» тощо), Вважаємо ефективною і організацію інтегральних занять різних типів спільно з учителями історії, географії, мистецтва та ін.

Загалом активне вивчення топонімів має відбуватися не лише у середній школі під час розгляду відповідного лінгвістичного матеріалу з лексики, морфології, словотвору, орфографії, а й у старшій школі. Топонімічний матеріал у старшій профільній школі на уроках української мови є обов’язковим, оскільки є важливим для здобуття профільної філологічної та суспільно-гуманітарної освіти, а також для якісної вищої філологічної освіти

та гуманітарного напрямку. Для ефективної реалізації профільного навчання і, зокрема, вивчення топонімів у старшій школі на уроках української мови насамперед варто запропонувати спецкурс з ономастики для класів філологічного і гуманітарного профілів; залучити учнів профільних гуманітарних класів до науково-дослідницької роботи; створити у школі топонімічний гурток та інше.

У Програмі з української мови для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів 10–11 класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) відведено час на засвоєння теми «Топоніміка й ономастика» у складі української лексики (10 клас), однак у рекомендованих Міністерством науки і освіти України підручниках уміщено недостатню кількість навчально-методичного матеріалу для вивчення ономастики за функційно-стилістичним підходом, а це своєю чергою не сприяє успішній реалізації особистості в сучасному інформаційному суспільстві. Спираючись на функційно-стилістичний підхід до навчання ономастики, ми запропонували різноманітні дидактичні матеріали у вигляді власних вправ. Серед них вправи на повторення правопису власних назв (велика літера, правила дефісу), фонетика, морфеміка та словотвір (фонетичні зміни у словах, зокрема чергування при словотворенні: Буг – Бузький, Лев – Львів; утворення найменувань жителів від назв населених пунктів); з'ясування мотивації, походження власних назв (від імен, прізвиськ, особливостей населеного пункту, за історичним чи ідеологічним чинником тощо), спосіб словотвору назв (семантичний чи морфологічний), будова назв населених пунктів і утворення від них похідних та ін. Запропоновано при вивченні топонімів використовувати традиційні (розповідь, пояснення, бесіда, спостереження, робота з підручником, метод вправ, проблемне навчання та ін.) та нетрадиційні методи навчання (мозковий штурм, кейс-метод, метод проєктів), серед останніх наголошуємо на навчальних екскурсіях або віртуальних екскурсіях, веб-квестах тощо.

Вивчення географічних назв підвищує в учнів значний науковий інтерес, формує мовну компетентність, допомагає вирішити питання навчання і виховання школярів засобами рідної мови. Використання текстів топонімічного змісту збагачує словниковий запас учнів, має позитивний вплив на розвиток усіх компетентностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративно-територіальний поділ Тернопільської області на 1 квітня 1967. Тернопіль, 1967. 126 с.
2. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород, 1960. 415 с.
3. Бередзень М. Топоніміка Теремовлі та її околиць. *Тернопілля 96*. Тернопіль, 1996. С. 255–258.
4. Бучко Г. Історична та сучасна українська ономастика: вибрані праці. Чернівці : «Букрек», 2013. 456 с.
5. Бучко Д. Продуктивність і локалізація основних словотвірних-структурних моделей в ойконімії України. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2003. Вип. 1. С. 68–72.
6. Бучко Д. Г. Відантропонімні ойконіми Карпат і Прикарпаття. *Актуальні проблеми словотвору української мови*. 1995. С.17–18.
7. Бучко Д. Г. Два рівні деривації в ойконімії. *Актуальні проблеми словотвору української мови*. 1993. С. 166–168.
8. Бучко Д. Г. Класифікація ойконімів України. Словотвірний-мотиваційний аспект. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Мовознавство*. 2001. №37. С. 10–13.
9. Бучко Д.Г. «Щедрий ужинок вченого М. Худаша, М. Демчук «Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення)» (Київ, 1991), М.Худаш «Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен» (Київ, 1995), М. Худаш «Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від апелятивних антропонімів) (Львів, 2004): рецензія. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2005. Вип. 1 (13). С. 365–372.

10. Бучко Д.Г. Назви найдавніших поселень Тернопільщини. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 1999. №1. С. 32–41.
11. Бучко Д.Г. Посесивні утворення в ойконімії Бойківщини. *Бойківщина. Історія і сучасність*. Львів, 1997. С. 23–30.
12. Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів: Світ, 1990. 144 с.
13. Бучко Д.Г. Радянська дійсність і ойконімічна система України. *Тернопільського педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2000. №1. С. 3–7.
14. Бучко Д.Г. Способи творення українських прізвищ. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2003. Вип. 1 (9). С. 22–28.
15. Бучко Д.Г. Українські топоніми на -івці, -инці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 1972. 22с.
16. Бучко Д., Котович В. Походження назв населених пунктів Тернопільщини. Дрогобич : Посвіт, 2017. 316 с.
17. Воляннюк І. Актуальність вивчення ономастики в школі. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 2. С. 109–111.
18. Воляннюк І. О. Становлення і розвиток ойконімії Північної Тернопільщини XII-XX ст. : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 19 с.
19. Воляннюк І. Ойконім на -івці, -инці на території південної Волині (в межах Тернопільської області). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2003. Вип. 1. С. 75–78.
20. Горинич В.О. Назви жителів в українській мові (питання словотвору і слововживання та нормування). Київ: Вища школа, 1979. 158 с.
21. Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. Київ: Наукова думка, 1996 – 1997. Т. I – IV.

22. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
23. Данилюк О. К. Вивчення ономастики майбутніми вчителями початкової школи. *Педагогічні науки*. 2013. Т. 21. С. 83–85.
24. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст.: монографія. Київ: Наукова думка, 1988. 172 с.
25. Євсєєва Г.П. Інноваційні та традиційні технології навчання в умовах інформатизації освіти. УДУНТ. URL: <https://crust.ust.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c46edc90-59fa-4473-917c-5a665f237afa/content> (дата звернення: 07.10.2025).
26. Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1818–1820) метрики. Перші поземельні записи Галичини. Показчик назв населених пунктів. Київ, 1965. 144 с.
27. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Київ: Наук, думка, 1973. 238 с.
28. Карпенко Ю.О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області: конспект лекцій. Чернівці, 1964. 79 с.
29. Карпенко Ю.О. Топонімія східних районів Чернівецької області: конспект лекцій. Чернівці, 1965. 61 с.
30. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі іменування: монографія. Київ: Наук. думка, 1984. 214 с.
31. Коваль А. П. Знайомі незнайомці : Походження назв поселень України. Київ : Либідь, 2001. 304 с.
32. Коваль А. Походження назв поселень України. *Українська мова та л-ра*. 1999. №13. С.6–7.
33. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.
34. Котович В. Найдавніші ойконіми Дрогобиччини. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія:*

- Мовознавство*. 2003. Вип.1. С.109–114.
35. Котович В. Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти: дис... д-ра філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2020. 845 с.
 36. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста. *Походження назв міст і селищ міського типу. Українська СРСР*. Київ: Наук, думка, 1978. 152 с.
 37. Купчинська З. О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України : монографія. Львів : НТШ, 2016. 1278 с.
 38. Купчинська З. О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України: монографія / НАН України, Ін-т укр. мови, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Наук. т-во ім. Шевченка. Львів : НТШ, 2016. 1275 с.
 39. Купчинська З.О. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (територія України, Х–ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 1993. 18 с.
 40. Купчинський О.А. Двочленні географічні назви України на -*'ї. Питання історії української мови. Київ, 1970. С. 101–129.
 41. Купчинський О.А. Українські географічні назви на -ичі XIV–ХХ ст. (історія виникнення, семантико-структурний аналіз, статистика і географія): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 1974. 32 с.
 42. Лабінська Г. М. Топоніміка : навч. посіб. Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 274 с.
 43. Лобода В.В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. Київ: Вища школа, 1976. 231 с.
 44. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України / відп. ред. В.Г. Складенко. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.38
 45. Медвідь-Пахомова С. Слов'янська антропосистема і церква. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2003. Вип. 1(9). С. 38–41.

46. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. проф. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2005. С. 349–364.
47. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. проф. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2005. С. 349–364.
48. Мороз М., Пена Л. Уроки-екскурсії як інтерактивний метод вивчення топоніміки. *Universum*. 2024. № 9. С. 402–408. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1132> (дата звернення: 17.03.2025).
49. Мриглюд М. П. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України з християнськими іменами в основах : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2002. 20 с.
50. Населені пункти Тернопільської області. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F:%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D0%BF%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%82%D0%B8_%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96 (дата звернення: 11.01.2025).
51. Омельчук С. Дослідницький метод у навчанні української мови. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 2. С. 7–10.
52. Панчук Г.Д. Антропонімія Опілля: матеріали для спецкурсів та спецсемінарів. Тернопіль: ТДПУ імені В.Гнатюка, 2001. 185 с.
53. Панчук Г. Д. Жіночі імена в основах українських ойконімів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2016. Вип. 2. С. 69–72. URL: <https://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/22823/1/2016-69-72.pdf> (дата звернення: 17.11.2024).

54. Подлевська Н. Вивчення топонімів на уроках української мови старшокласниками у профільній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6 (2). С. 220–228.
55. Приймак С. Топоніміка як джерело вивчення рідного краю: веб-квест. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/webquest/toponimika-yak-dzherelo-vyvchennya-ridnoho-kraiu-1286.html> (дата звернення: 17.09.2025).
56. Пура Я.О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. Львів: Світ, 1990. 146 с.
57. Радьо Л. Ойконіми на -їь, локалізовані на території Тернопільської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2003. Вип. 1(6). С. 143–147.
58. Радьо Л. Ойконіми України на -*їь (-*їа, -*їе), мотивовані давньослов'янськими відапелятивними іменами охоронного характеру. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2003. Вип. 37. С. 64–65.
59. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: в 2 тт. Львів: НТШ, 2007.
60. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / за ред. І. Варченка. Київ: Рад. школа, 1969. 255 с.
61. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наук, думка, 1966. 216 с.
62. Сімович В. Назвознавчі статті: (антропонімія) / за ред. І. Герус-Тарновської. 2-е вид. Вінніпег: УВАН, 1967. С. 25–36.
63. Скрипник Л.Г., Дзятківська М.П. Власні імена людей: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 1996. 335 с.
64. Словник прізвищ: практичний словозмінно-географічний (на матеріалах Чернівеччини). Чернівці: «Букрек», 2002. 424 с.
65. Словник української мови: в 11 тт. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
66. Трійняк І. І. Словник українських імен / НАН України ; Інститут української мови. Київ : Довіра, 2005. 510 с.

67. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Харків : ТОВ «Видавництво «Ранок», 2018. 272 с.
68. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О. П. Глазова. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 224 с.
69. Українська мова: програма 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. 2017. 84 с.
70. Хома Н. Антропоніми та їхні стилістичні функції. Українські прислів'я, приказки і таке інше. *Мандрівець*. 2006. №3. С. 50–53.
71. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомпонітованих скорочень особових власних імен). Київ: Наук, думка, 1995. 286 с.
72. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від апелятивних антропонімів). Львів, 2004. 243 с.
73. Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімічні утворення). Київ: Наук, думка, 1991. 268 с.
74. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: монографія. Київ: ТОВ «Папірус», 2008. 671 с.
75. Швайко О. Д. Формування мовної компетентності при вивченні топонімів (на прикладі топонімів Житомирської області). *Методичний пошук: викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури*. Житомир: Вид-во: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. Вип. 12, Ч. І. С. 91–97.
76. Шеремєнко С. Відапелятивні найменування особи за різними ознаками в антропонімії Кременеччини. Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку науки: щорічник. Тернопіль, 1999. С. 131–134.
77. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії: монографія. Київ,

2016. Ч. III. 472 с.

78. Шульгач В.П. Ойконімія Волині: етимологічний словник-довідник. Київ: Кий, 2001. 189 с.
79. Шульгач В.П. Ономастика України I тисячоліття нашої ери. Київ, 1999. 312 с.
80. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови. Київ: Освіта, 2012. 270 с. URL: <https://ushchuk.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/09/d196.pdf> (дата звернення: 03.08.2025).

АНОТАЦІЯ

Грицай Т.В. Вивчення топонімної номінації на уроках української мови в 10 класі профільної школи : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 014 Середня освіта. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 86 с.

У кваліфікаційній роботі здійснено лінгвістичний аналіз назв населених пунктів, етимонами яких є антропоніми. Проведено, описано й умотивовано словотвірно-структурний аспект власних назв-ойконімів, встановлено продуктивність формантів для їх утворення. Виявлено, що чоловічі іменування домінують і становлять основний пласт етимонів ойконімів, що пов'язано із соціальними чинниками.

Вивчення власних назв населених пунктів у старшій профільній школі передбачено при вивченні усіх розділів мовознавства, проте виділення окремих тем для топонімів є в 10 класі у процесі вивчення лексикології. Запропоновано нетрадиційні методи вивчення власних назв-ойконімів та систему вправ для їх опрацювання.

Ключові слова: ономастика, онім, ойконім, антропонім, власне особове ім'я, словотвірно-структурний варіант, формант, лінгводидактика, Програма, профільна школа, вправа, метод.

ABSTRACT

Hrytsay T.V. Studying toponymic nomenclature in Ukrainian language lessons in the 10th grade of a specialized school: qualification work for obtaining an educational degree “Master” in the specialty 014 Secondary Education. Ternopil: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2025. 86 p.

In the qualification work, a linguistic analysis of the names of settlements, the etymons of which are anthroponyms, was carried out. The word-formation and

structural aspect of proper names-oikonyms was conducted, described and motivated, and the productivity of formants for their formation was established. It was revealed that masculine names dominate and constitute the main layer of etymons of oikonyms, which is associated with social factors.

The study of proper names of settlements in senior specialized school is provided for when learning all sections of linguistics, however, the allocation of separate topics for toponyms is in the 10th grade in the process of studying lexicology. Non-traditional methods of learning proper names-oikonyms and a system of exercises for their processing are proposed.

Key words: onomastics, onyme, oikonym, anthroponym, proper personal name, word-formation-structural variant, formant, linguodidactics, Program, profile school, exercise, method.